

Tillgänglig Kulturmiljö

Förslag till en modell och metod

I samverkan med handikapporganisationerna i Västra Götaland

Rapport 2006:51

ISSN 1403-168X

Rapportansvarig: Lena Rundström

Text: Lena Rundström, Länsstyrelsen och Marianne Salén, Västra
Götalandsregionen

Foto: Lena Rundström

Utgivare: Länsstyrelsen i Västra Götalands län

Enhet: Kulturmiljöenheten

Adress: 403 70 Göteborg

Telefon: 031 - 60 50 00

Fax: 031 - 60 52 09

Beställ rapport/inventeringsblanketter från www.o.lst.se under rubriken rapporter eller
från kulturmiljöenhetens hemsida alternativt Västra Götalandsregionens hemsida

www.vgregion.se

Tillgänglig Kulturmiljö

Förslag till en modell och metod

Förord

Att verka för bättre tillgänglighet till våra kulturmiljöer är en av kulturmiljövårdens viktigaste uppgifter. Miljöer med högt kulturhistoriskt värde ska bevaras på bästa sätt för framtiden men också göras tillgängliga för att så många som möjligt kan besöka dem. Rätt attityder, bemötande samt kunskap om kulturmiljöer och funktionshindrades behov är grunden för den process som tillgänglighetsarbetet handlar om.

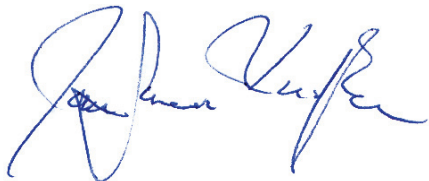
I många kulturmiljöer kan tillgängligheten förbättras med ganska små medel. Det mesta är möjligt om de båda kunskapsområdena tillsammans verkar för ett tillgängligt och bevarat kulturarv. Att arbeta med tillgänglighet som en ledstjärna och utgå från de behov som människor med olika funktionshinder har innebär att man skapar tydliga och begripliga miljöer för alla.

Vi måste vara medvetna om såväl de kulturhistoriska värdena som de funktionshindrades behov. Det finns inga generella lösningar. Alla kulturmiljöer har sina egna förutsättningar. Men det är viktigt med ett generellt angreppssätt och en metod som kan användas för att ta reda på förutsättningarna i olika kulturmiljöer. Vi behöver redskap för att kunna arbeta med hållbara helhetslösningar och för att vara en viktig del av processen.

Denna metodstudie har tagits fram i samarbete mellan Länsstyrelsen i Västra Götaland och Västra Götalandsregionen samt representanter från handikappörelsen.

Länsstyrelsen i Västra Götaland

Västra Götalandsregionen

Jan Gunnar Lindgren
Kulturmiljöenheten

Annika Wennerblom
Regionkansliet, avd funktionshinder och
delaktighet

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

I. Utveckling av en modell och metod för tillgängliga kulturmiljöer

1. Bakgrund	9
1.4 Projekt tillgängliga kulturmiljöer	12
1.5 Varsamhet och tillgänglighet	13
2. Definitioner, avgränsningar och utgångspunkter	17
2.1 Funktionshinder	17
2.2 Tillgänglighet och lagstiftningen	20
2.3 Kulturmiljöerna och lagstiftningen	23
3. Möjligheter och svårigheter – en modell och metod	25
3.1 Handikapperspektivet	25
3.2 Kulturhistoriskt perspektiv	26
3.3 Processinriktad arbetsmodell	27
3.4 Tillgängliga kulturmiljöer – en diskussion	29
3.5 Komma till byggnader och fornlämningar	30
3.6 Komma in i byggnader/fornlämningar	34
3.7 Orientera sig	36
3.8 Vistas i och ta del av verksamheten	40
3.9 Ta del av skriven information	44

II Implementering av modellen och metoden i två kulturmiljöer

5. Varnhems klosterruin och Blomsholms fornlämningsområde	45
5.1 Varnhems kloster - En historisk översikt	47
5.2 Tillgänglig kosterruin	49
6. Blomsholm-skeppssättning, domarring och högar	54
6.1 Ett tillgängligt Blomsholm	55
7. Slutsatser	58
8. Sammanfattning	59
9. Litteraturlista	61

I. Utveckling av en modell och metod för tillgängliga kulturmiljöer

1. Bakgrund

I Sverige, liksom även internationellt inom Världshälsoorganisationen, används idag en miljörelaterad handikappdefinition. Ett handikapp/funktionshinder ses som effekten av mötet mellan en person med en funktionsnedsättning och en omgivande miljö. Det är alltså faktorer i omgivningen som avgör om ett handikapp/funktionshinder ska uppstå eller inte. Detta synsätt manar till eftertanke kring vårt sätt att utforma samhället både ur ett tekniskt/fysiskt perspektiv och ett socialt och kulturellt perspektiv. Frågor som rör personer med funktionsnedsättningar är därmed inte ett litet specialområde utan något som är en del i alla samhällsområden.

Plan- och bygglag, kollektivtrafiklag, skollag, bibliotekslag är exempel på lagar som ska stödja detta synsätt. I maj 2000 antog en enig riksdag en nationell handlingsplan för handikappolitiken, "Från patient till medborgare". I handlingsplanen prioriteras tre områden

- Handikapperspektivet ska genomsyra alla samhällssektorer
- Skapa ett tillgängligt samhälle
- Förbättra bemötandet av personer med funktionshinder.

I planen sätts ambitionen att lokaler och platser dit allmänheten har tillträde ska vara tillgängliga för alla år 2010. Som ett led i detta skärptes i juli 2001 plan- och bygglagen när det gäller befintliga lokaler och platser. Enkelt avhjälpna hinder, t ex nivåskillnader, bristande skyltning, belysning, brister i placering av fast inredning, ska vara åtgärdade år 2010.

En viktig del av ett gott liv är att kunna besöka olika kulturmiljöer samt ta del av dess innehåll. Det innebär att alla, oavsett funktionsnedsättning, ska kunna besöka kulturmiljön och om det finns serviceinrättningar såsom toalett, cafeteria m m även kunna nyttja dessa.

Att ha en grundläggande kunskap om olika funktionsnedsättningar och vad dessa innebär i olika situationer är en viktig förutsättning för verksamhetens utformning så att möjlighet att delta ges för besökare med funktionsnedsättning. En viktig förutsättning är också att personer med funktionsnedsättning får en god och tillförlitlig information om hur olika miljöer är utformade så att personen kan avgöra om han/hon kan besöka miljön eller inte.

1.1 Kulturmiljön

Riksdagen har beslutat om verksamhetsmål för kulturmiljöområdet där man bl a anger "allas förståelse, delaktighet och ansvarstagande för den egna kulturmiljön"

som ett nationellt kulturmiljömål. Arbetet inom kulturmiljövården har över tid kommit att förskjutats från ett vårdande fokus till ett mer brukarriktat förhållningssätt till kulturmiljön. Att värna kulturarvet innebär bl a att verka för ett bevarande av kulturmiljöerna och att skapa förutsättningar för att så många som möjligt ska få uppleva och ta del av kulturmiljöerna.

Riksantikvarieämbetets sektorsansvar för handikappfrågorna innebär att sektorn verkar aktivt för ett kulturarv tillgängligt för funktionshindrade och att man medverkar till att välja lämplig anpassning. I ansvar och uppdrag att utveckla kulturarvsturismen är en av utgångspunkterna det sektorsansvar som Riksantikvarieämbetet har för handikappfrågor. Det utgår från att "Människor ska kunna ta del av och tillgodogöra sig kulturarvet oavsett fysiska eller mentala funktionshinder." (s 4, Riksantikvarieämbetet, Kulturarvsturism.)

RAÄ lyfter fram vikten av att arbetet bygger på ett samarbete med andra centrala myndigheter och organisationer, med länsstyrelser och läns museer samt med regionala och lokala aktörer. Syftet är att bygga upp och förmedla kunskap om kulturarvet och kulturmiljön, utveckla nya arbetsmetoder och finna nya sätt att samarbeta kring frågor som rör kulturarv, människa och samhälle. Ett led i detta arbete är projektet "Tillgänglig kulturmiljö" som möjliggjorts med ekonomiskt stöd från Riksantikvarieämbetet. Projektet genomförs av Länsstyrelsen i nära samarbete med Västra Götalandsregionen samt handikapprörelsen i Västra Götaland.

Fysiska åtgärder för bättre tillgänglighet har genomförts med varierande resultat i olika kulturmiljöer, bl a på medeltidsborgen Glimmingehus, järnåldersgravfältet Mala stenar samt hållristningen Frännarp i Skåne. Statens fastighetsverk förvaltar ett stort antal kulturhistoriska byggnader, bl a flera statliga byggnadsminnen, teatrar, slott och museer. Statens fastighetsverk har också utarbetat ett policydokument för tillgängliggörande av de kulturmiljöer man förvaltar. Omfattande insatser för bättre tillgänglighet har hittills utförts på Läckö slott och Wrangelska palatset.

Vitlycke museum är informationscentrum för världsarvet Tanums hållristningsområde. Under 2005 har ett projekt genomförts som syftar till att synskadade på egen hand ska kunna utforska hållristningar och kunna tillgodogöra sig utställningar på Vitlycke museum. Inom världsarvet finns fem iordningställda hållristningslokaler, varav den i Litsleby är försedd med en ramp med vilplan.

1.2 Länsstyrelsen

Länsstyrelsen ska som myndighet bl a verka för att personer med funktionshinder ges full delaktighet i samhällslivet och jämlikhet i levnadsvillkor. Länsstyrelsens kulturmiljöenhet har ansvar för tillsynen av kulturmiljön i länet och verkar för att kulturmiljön tas till vara i en långsiktigt hållbar utveckling av länet. Länsstyrelsen beslutar i ärenden som rör Kulturminneslagen och om bidrag till kulturmiljövård.

1.3 Västra Götalandsregionen

Västra Götalandsregionen har en särskild politisk kommitté, handikappkommittén, som har regionstyrelsens uppdrag att verka för att intentionerna i regionens

handikappolicy och att regionfullmäktiges mål omsätts i konkret handling. Om målet full delaktighet och jämlikhet ska uppnås måste samhällets olika delar bidra och samverka. Handikappkommittén ska därför också samverka och ta initiativ till möten med olika samhällsgrupper i Västra Götaland, på nationell och internationell nivå. Regionen, statliga myndigheter och speciellt kommunerna har många gemensamma arbetsområden. Syftet ska vara att stimulera en utveckling i den nationella handlingsplanens (Från patient till medborgare) anda.

Dialog och samverkan med brukarrepresentanter är en viktig förutsättning för att kommittén ska kunna fullgöra sitt uppdrag. Kommittén samverkar regelbundet med brukarrepresentanter i Västra Götalandsregionens handikappråd. Brukarrepresentanter deltar också i olika arbetsgrupper. I handikapprådet och arbetsgrupperna sker en dialog och ett samarbete där parterna respekterar varandras kompetens, erfarenheter och synpunkter.

Brukarrepresentanterna är 16 personer som representerar olika typer av funktionsnedsättningar: rörelsehinder, synskada/blindhet, hörselskada/dövhet, medicinska funktionshinder, kognitiva funktionshinder och psykiska funktionshinder. HSO (Handikappföreningarnas Samarbetsorgan) Västra Götaland, DHR (De handikappades riksförbund) Västra Götaland, SRF (Synskadades Riksförbund) Västra Götaland, och VGDL (Västra Götalands Dövas Länsförening) har utsett dessa representanter.

Västra Götalandsregionens arbete med tillgänglighet i samverkan

I Västra Götalandsregionens initiala arbete med tillgängligheten stod det tidigt klart att det saknades en gemensam definition hos politiker, brukare och verksamhet om vad som menas med t ex en tillgänglig miljö. En gemensam definition, som baseras på de behov som personer med olika funktionsnedsättningar har för att kunna besöka och ta del av verksamheten liksom de förutsättningar som den specifika verksamheten har att möta dessa behov, är en grundförutsättning för att kunna utforma verksamheten så att den är tillgänglig. En gemensam värdegrund skapas som bidrar till ökad jämlikhet.

Arbetet har konkret resulterat i riktlinjer och standard för tillgänglighet för personer med funktionsnedsättningar avseende fysisk tillgänglighet i byggnader, anpassad information, förmedlingsteknisk tillgänglighet för utställningar och scenkonst, naturreservat samt kollektivtrafik. De är framarbetade av handikapprådets representanter, aktuella sektorer/verksamheter och regionkansliet (handikappkommitténs kansli). De är politiskt beslutade av regionstyrelsen samt respektive nämnd i Västra Götalandsregionen. För tillgängligheten till naturreservat finns ett gemensamt framtaget dokument för riktlinjer och standard för tillgänglighet för personer med funktionshinder som beslutats av Länsstyrelsen i Västra Götaland och Västra Götalandsregionens handikappkommitté. Riktlinjerna och standarden anger en gemensam definition av vad som menas med tillgänglighet för personer med olika funktionsnedsättningar och ska användas vid ny- och ombyggnationer, upphandlingar samt mindre åtgärder i befintliga miljöer. Det är ett verktyg utformat för verksamheten.

Handikappkommittén och Handikapprådet i Västra Götaland har också tillsammans med Västsvenska Turistrådet och turistverksamheter i Borås, Bengtsfors, Lysekil och

Skövde tagit fram en modell för säker information om tillgänglighet på besöksmål för besökare med funktionshinder. Med stöd av bl a Allmänna arvsfonden har en databas skapats, som integrerats med övrig turistinformation.

1.4 Projekt tillgängliga kulturmiljöer

Bakgrund

Västra Götaland är ett län med många regionala särdrag och med många kända och välbesökta fornlämningar och kyrkor, mer eller mindre tillgängliga. Vårt kulturarv tillhör oss alla och det är allas rätt att få möjlighet att besöka och uppleva förhistoriska lämningar i sin miljö samt att besöka kyrkor och delta i kyrkliga ceremonier. I denna rapport presenteras en modell och en inventeringsmetod som belyser såväl tillgänglighetsbehoven som varsamhetskraven i enskilda kulturmiljöer.

Kulturhistoriska värden i en miljö utgör inte bara skäl för bevarande utan också för att miljön borde göras tillgänglig för fler. Förbättrad tillgänglighet är inte en fråga *om* utan *hur*. Tillgängligheten har därmed blivit en angelägen fråga även för kulturmiljövårdssektorn.

"Tillgänglig kulturmiljö" är ett utvecklingsprojekt med ekonomiskt stöd från Riksantikvarieämbetet som utförts under hösten 2004 och våren 2005 med Länsstyrelsen Västra Götaland som projektansvarig och Västra Götalandsregionen som samarbetspartner. Handikapprörelsen i Västra Götaland har deltagit i arbetet.

Syfte

Syftet med projektet är att utifrån de behov som personer med svårt att höra, svårt att se, svårt att bearbeta och tolka information, svårt att tåla vissa ämnen och svårt att röra sig har och utifrån kulturmiljöns förutsättningar utveckla en modell och metod för tillgängliggörande av kulturmiljöer som kyrkor och fornlämningar. Som grund för definition av tillgänglighetsbehoven har riktlinjerna och standarden i den modell som tidigare utarbetats för naturreservat, fysiska miljöer och förmedlingsteknisk tillgänglighet för utställningar använts. Inventeringsmallen har modifierats och omarbetats för att möta de specifika förutsättningar som finns i kulturmiljöer som kyrkor och fornlämningar. Ett övergripande syfte med modellen och metoden är att den ska vara generellt tillämpbar i denna typ av kulturhistoriska miljöer i samband med förstudier för bättre tillgänglighet.

För att få en attitydförändring i samhället med delaktighet för alla som värdegrund är det av största vikt att arbetet med förbättrad tillgänglighet sker i samråd med brukarna. De personer som deltagit i detta projekt har sedan tidigare vana att samarbeta med bl a myndigheter kring tillgänglighetsfrågor. Brukarna representerar inte sig själva utan har utsetts att företräda de olika grupper med funktionshinder som finns representerade i Västra Götalandsregionens handikappråd.

Tillgänglighetslösningar till fornlämningar och kyrkor ställer särskilda krav på anpassning och utformning. En av rapportens och metodens centrala frågeställningar är därför att resonera kring de behov som personer med funktionsnedsättningar har avseende tillgängligheten i relation till kulturminneslagens bestämmelser och det kulturhistoriska värdet i enskilda miljöer. Eftersom kyrkorna inrymmer en offentlig

verksamhet ställs det krav på att kyrkans lokaler tillgängliggörs i enlighet med vad som definierats som enkelt avhjälpta hinder av Boverket. De flesta åtgärder i kyrkan och kyrkorummet kräver särskilt tillstånd enligt kulturminneslagen.

För fornlämningar handlar det främst om utveckling, förbättring och tillgängliggörande av de fornlämningar som redan är iordningställda för besökare. Tillgängligheten ska beaktas i samband med iordningsställande av "nya fornlämningar".

Fornlämningsområdet Blomsholm utanför Strömstad har utvalts som ett studieobjekt för inventeringen. Det är från järnåldern och kan definieras som tre olika delområden som präglas av olika gravformer avgränsade från varandra genom vägar och åkrar. Områdets höga upplevelsevärden tilldrar sig ett stort allmänt intresse med många besökare. De enskilda fornlämningarna i området har olika förutsättningar för tillgängliggörande beroende på områdets topografi och fornlämningens karaktär. Det stora allmänna intresset för fornlämningsmiljön är en grund för att skapa förutsättningar för såväl bevarandet av fornlämningarna i landskapet som för att möjliggöra för så många som möjligt att besöka miljön.

Varnhems kyrka och klosterruin har valts som studieobjekt med bakgrund av att tillgängligheten till och i kyrkan diskuterats under flera år. Kyrkan med den intilliggande klosterruinen är en av länets i särklass mest välbesökta kulturmiljöer samtidigt som det är en levande församlingskyrka.

1.5 Varsamhet och tillgänglighet

I kulturminneslagens inledande bestämmelser slås fast att;
"Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö. Ansvaret för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas".

Med detta menas att det är allas skyldighet att ta hand om och värna om vårt fysiska kulturarv. För att kunna känna delaktighet förutsätts bl a att så många som möjligt ska kunna besöka kulturmiljöerna och uppleva dem.

En av det senare 1900-talets sociala landvinningar är erkännandet av alla människors lika rätt till delaktighet i samhället. Att denna rätt också omfattar möjligheterna att ta del av och få tillträde till miljöer som tillhör vårt gemensamma kulturarv är självklart. Men det återstår mycket arbete innan vi är där. Hållbara tillgänglighetsåtgärder i känsliga kulturmiljöer måste grundas på en sammanvägning och rimlig bedömning mellan tillgänglighetsbehoven och bevarande av de kulturhistoriska värdena. När man diskuterar tillgänglighet inom kulturmiljövården väcks ibland farhågor om att tillgänglighetslösningar skulle inverka negativt på miljön och upplevelsen av den. Att arbeta med frågan om hur tillgänglighet och varsamhet ska förenas är en av kulturmiljövårdens viktigaste uppgifter.

En tillgänglig kulturmiljö gör det inte bara möjligt för personer med nedsatt funktionsförmåga att besöka och uppleva miljön utan underlättar också för andra. Bättre tillgänglighet är en av förutsättningarna för förståelsen av våra kulturmiljöer.

Varsamhet är ett centralt ledord och bör vara ett allmänt förhållningssätt till kulturmiljöer. Ändringar och åtgärder i miljöer som skyddas av kulturminneslagens bestämmelser ska utformas och konstrueras på ett genomtänkt sätt med hänsyn till anläggningens karaktär och kulturhistoriska kärnvärden. Det ställer särskilt höga krav på kreativt tänkande och problemlösning i fråga om utformning, anpassning, konstruktioner och materialval för samtliga ändringsåtgärder i sådana miljöer. Vissa kulturhistoriska miljöer är mer känsliga, andra är mer tåliga mot förändringar. Begreppet "största möjliga kulturmiljönytta" är ett centralt begrepp som bl a innebär att kulturmiljövårdssektorns insatser och bedömningar i olika sammanhang bör syfta till att kulturmiljöerna kommer så många till del som möjligt.

Arkitekten Elena Siré har lång erfarenhet av tillgänglighetsarbete i kulturhistoriska miljöer. Hon har definierat varsamhet respektive tillgänglighet enligt följande:

"Varsamhet innebär att bebyggelsens/miljöns karaktärsdrag bör beaktas vid en förändring så att den roll i samhällsutvecklingen och bebyggelsehistorien som de representerar bibehålls och kontinuiteten bevaras. Tillgänglighet innebär att bebyggelsen tillförs sådana kvaliteter att den kan användas av alla på lika villkor som en kontinuitet för platsen eller byggnaden."

När det gäller åtgärder i kulturmiljöer med stort kulturhistoriskt värde förordar man ofta att de ska vara reversibla, vilket innebär att de ska vara lätta att avlägsna och att miljön lätt ska kunna återställas. Huruvida åtgärder ska vara av reversibel eller av mer permanent karaktär får bedömas utifrån den enskilda kulturmiljön, dess förutsättningar och vilken typ av åtgärd som ska utföras. Det finns flera exempel på dåligt utförda tillgänglighetslösningar som ofta grundar sig på föreställningen att det ändå inte går att lösa. En grundprincip för genomarbetade tillgänglighetsåtgärder bör vara att de görs långsiktigt hållbara och kan betraktas som ett senare tillägg till byggnaden och ett uttryck för vår tids värderingar om demokrati och allas rätt till bl a kulturarvet.

Planering för bättre tillgänglighet måste utgå från ett metodiskt perspektiv där miljön betraktas ur ett helhetsperspektiv så att upplevelsen och tillgodogörandet av kulturmiljön kan möjliggöras för så många människor som möjligt. Att tillgängliggöra en miljö omfattar mer än att bara tillgodose den fysiska framkomligheten med t ex ramper eller att bredda stigar. Att tillgängliggöra för personer med funktionsnedsättningar handlar t ex även om hur besöksmiljön pedagogiskt ska förmedlas genom t ex informationsskyltar så att den blir begriplig och kan uppfattas för t ex en besökare med synskada eller för en rullstolsburen person som kanske inte kan komma hela vägen fram.

Kulturhistoriskt förhållningssätt

För att hitta bra, anpassade och särskilt varsamma och genomtänkta tillgänglighetslösningar i samklang med kulturhistoriska miljöer är det viktigt med ett grundläggande förhållningssätt;

- En tillgänglighetslösning bör betraktas som vår tids tillägg till en byggnad/miljön för ett demokratiskt förhållningssätt och allas rätt till deltagande.

- Tillgängligheten till/i en byggnad bör tillgodoses med permanenta åtgärder. Tillgängligheten är inget tillfälligt behov. Reversibla lösningar bör användas i undantagsfall.
- Tillgänglighetslösningen ska utgå från byggnadens och/eller platsens karaktär och egenskaper.
- Ingreppen ska begränsas. Platsens och byggnadens egna möjligheter ska utnyttjas.
- Lösningarna ska utgå från platsens gestaltning och tekniska utförande i helhet och detaljer.
- Konstruktioner, lösningar och material ska väljas som underlättar ett långsiktigt underhåll och som i framtiden medger utbyte eller förnyelse utan stora ingrepp i t ex en fornlämning.

Kyrkor

Ett mål i förvaltningen av kyrkomiljön är att den ska vara en tillgång för alla. Alla ska ha möjlighet att uppleva kyrkomiljön för andliga upplevelser genom gudstjänster, förrättningar och enskild andakt, gemenskap inom församlingen och upplevelser av konst, musik och kultur i vid mening. I många kyrkor finns inte den möjligheten för alla eftersom man som funktionshindrad ibland har svårt att komma in i kyrkan, delta i ceremonier eller förflytta sig självständigt.

Det är viktigt att påpeka att kyrkorummet är ett heligt rum som invigts för att brukas vid gudstjänst och andakt. I kyrkorummet ska tillgängligheten samspela med såväl kulturhistoriska värden som liturgiska behov. Olika tiders tillägg i en kyrka bidrar till upplevelsen av kyrkomiljön och dess kontinuitet.

Förutsättningar för tillgängligheten i kyrkor varierar beroende på kyrkans ålder, uppbyggnad, karaktär och eventuella särskilda kulturhistoriska värden. En välbevarad medeltidskyrka skiljer sig på många sätt från t ex en ombyggd nyklassicistisk kyrka. Det som betraktas som kulturhistoriskt värdefullt i en kyrka kanske inte har samma värde i en annan kyrka. Förändrade liturgiska krav och arkitektoniska stildrag har över tid lämnat olika avtryck i kyrkorummet som visar hur det använts och brukats. Vissa tillgänglighetslösningar kanske är lämpliga i en typ av kyrka men inte i en annan.

För att en byggnad/kyrka ska vara funktionell måste den anpassas efter tidens krav, vilket även gäller kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Ibland anges särskilda antikvariska varsamhetskrav om t ex en kyrka som ett bevarandeargument om tillgängligheten anses medföra genomgripande fysiska förändringar med negativ inverkan på det kulturhistoriska värdet. En kulturhistorisk byggnad/miljö av särskilt intresse och värde borde även vara ett skäl i sig för att förbättra tillgängligheten för fler människors upplevelser och delaktighet. Det finns många exempel på hur en skicklig och kreativ arkitekt i samråd med brukarrepresentanter och antikvarier kan hitta lösningar som innebär bättre tillgänglighet och användbarhet samtidigt som byggnadens karaktär och värde tas tillvara. Anordningar för säkerhet vid användning

och brandskydd är accepterade självklarheter. De kan inte alltid döljas och har ibland lösts på ett ogenomtänkt sätt som påverkar upplevelsen av rummet negativt. Tillgängligheten bör också höra till självklarheterna. Tillgängligheten har på flera sätt förbättrats i många kyrkor på senare år. Vilka metoder och tillvägagångssätt man valt för att tillgodose tillgängligheten i olika miljöer varierar. En del åtgärder har kanske inte varit vare sig funktionella eller särskilt väl anpassade till den enskilda byggnaden. Det finns ännu ingen samlad bild eller kunskap av i vilken utsträckning tillgängligheten tillgodosetts eller hur de lösts i landets/länets kyrkor. En policy eller strategi för hur tillgängligheten kan förbättras i olika typer av kyrkor saknas ännu. Tillgängligheten i kyrkorna är en av kulturmiljövårdens viktiga uppgifter att utveckla vidare.

Fornlämningar

Fornlämningarna är spår av vår gemensamma förhistoria och det bör vara möjligt för så många som möjligt att kunna besöka, studera och uppleva några av länets mest intressanta fornlämningar på ursprunglig plats i landskapet. I Västra Götaland finns ca 74 000 registrerade fornlämningar. En del fornlämningar tilldrar sig ett större allmänt intresse än andra. De mest kända och uppskattade typerna av fornlämningar är kanske främst hållristningar, större gravfält/gravar samt ruiner från slott, borgar, kyrkor eller torpgrunder. Denna typ av fornlämningar är ofta uttrycksfulla med dramatisk och visuell karaktär eller har en monumental placering i landskapet vilket ger höga upplevelsevärden. Kring många fornlämningar finns också myter och sägner med lång tradition knutna.

Många av länets mest kända fornlämningar är iordningsställda med parkeringsplats, gångstigar och informationsskyltar. Det finns ofta olika typer av informationsmaterial att tillgå kring de flesta fornlämningar. Valet av miljöer som iordningsställs görs utifrån vissa kriterier som t ex miljöernas representativitet, vilken historia platsen bär på, miljöns upplevelsemässiga/pedagogiska värden. Tillgängligheten är också en avgörande faktor för urvalet av platser.

I Västra Götaland finns ca 300-400 projekterade fornvårdsobjekt i aktiv vård. Vården innebär att t ex röjningar och markåtgärder utförs kontinuerligt, oftast med hjälp av kommunala fornvårdslag. Vårdinsatserna ska omfatta fornlämningen och det tillhörande fornlämningsområdet. Kontinuerlig röjning måste göras dels för att vegetationen riskerar att dölja fornlämningen men också för att igenväxning kan skada lämningarna. Markägarens intresse, den kulturhistoriska prioriteringen samt fornlämningens tydlighet och belägenhet i landskapet är avgörande faktorer och förutsättningar när röjningssatsningar planeras. Ibland är det också en fråga om en avvägning mellan allmänhetens intressen och behovet av att skydda fornlämningen från slitage av olika slag.

En del fornlämningar skulle kunna göras tillgängliga med ganska enkla åtgärder medan andra har särskilt svåra topografiska förutsättningar. I vissa fornlämningar skulle ett tillgängliggörande medföra så omfattande fysiska ingrepp att de skulle komma att dominera upplevelsen av fornlämningen i landskapet. De flesta fornlämningar ligger på privat eller kommunal mark. Ingrepp och olika typer av åtgärder i fornlämningen förutsätter därmed markägarens/ägarnas samarbete och godkännande. En målsättning med fornlämningarna är att de fornlämningar som

iordningställt för besökare med stigar, skyltar och parkeringsplatser så långt möjligt bör anpassas för människor med funktionshinder. Det finns idag stora möjligheter att genom t ex olika IT- informationsinsatser visualisera platsens historiska betydelse. IT kan skapa förutsättningar för att stimulera vår fantasi och ett intresse för kulturmiljöernas innehåll utöver faktaöverföring och sakkunskap. IT kan skapa möjligheter för att öka förståelsen och upplevelsen av t ex en förhistorisk miljö, vilket kommer alla till nytta.

2. Definitioner, avgränsningar och utgångspunkter

Hur man ska värna om tillgängligheten och de kulturhistoriskt värdefulla miljöerna i samband med ändring, underhåll eller nybyggnad regleras främst genom bestämmelserna i plan- och bygglagen. Kulturminneslagens bestämmelser syftar till att säkerställa de kulturhistoriska värdena i särskilda kulturmiljöer som fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkor. Nedan följer en beskrivning av målgruppen besökare med funktionshinder och en sammanfattning av några viktiga bestämmelser i plan- och bygglagen som berör kraven på tillgänglighet respektive skyddet av kulturhistoriskt värdefulla miljöer.

2.1 Funktionshinder

I Västra Götaland bor uppskattningsvis drygt 265 000 personer med varaktiga funktionsnedsättningar som inte beror på normalt åldrande. Det är en stor grupp människor med mycket skiftande behov som lever under olika levnadsvillkor. Vissa behov liksom en del av levnadsvillkoren är gemensamma för många olika grupper av personer med funktionshinder. En del behov och levnadsvillkor kan också präglas av den specifika funktionsnedsättningen. Men alla är också unika individer med speciella erfarenheter och kunskaper, personligheter, önskemål och drömmar inför framtiden.

I dialog med handikapprörelsen beskrivs olika funktionshinder utifrån de svårigheter som personer har i följande övergripande områden:

- personer som har svårt att röra sig
- personer som har svårt att höra
- personer som har svårt att se
- personer som har svårt att bearbeta och tolka information, och
- personer som har svårt att tåla vissa ämnen

Många personer har svårigheter inom två eller flera av dessa områden, exempelvis svårigheter att både se, röra sig och att bearbeta och tolka information (personer med flerfunktionsnedsättningar).

Svårt att röra sig

Det kan vara personer som har svårigheter med funktioner i leder och skelett, med olika muskelfunktioner och/eller med olika rörelsefunktioner samt svårigheter med andnings- och hjärtfunktion.

Det gör att personen kan ha

- gångsvårigheter och/eller använda manuell eller eldriven rullstol eller rollator
- nedsatt rörlighet i armar och händer och/eller nedsatt finmotorik
- balansproblem både i sittande och stående

Många har också inte sällan svårigheter att tolka och bearbeta information.

Exempel på behov av tillgänglighet är

- plana förflyttningssvägar
- rymliga utrymmen och breda passager
- sittmöjligheter vid långa förflyttningssvägar
- manöverorgan som är nåbara och lätta att manövrera
- dörröppnare och ledstänger
- anpassade toaletter

Bland dessa personer kan det också finnas behov av anpassad information i form av talkasset, syntetiskt tal och lättläst.

Svårt att höra

Det kan vara personer som har svårigheter med olika hörsel­funktioner.

För personer som har svårigheter med sin hörsel kan det vara:

- svårt att urskilja ljud i bullriga miljöer
- lätt att det blir missförstånd och ansträngande situationer kan uppstå
- problem med att teleslingor ofta saknas eller fungerar dåligt

Det är heller inte ovanligt att maskera sin hörselnedsättning på olika sätt.

Personer som är döva har ett eget språk, teckenspråk och för kommunikation krävs i regel tolk. Några kan även ta del av lättläst information.

Exempel på behov av tillgänglighet är

- god belysning och akustik i miljön
- få kompletterande visuell information
- teleslinga

Personer som är så gravt syn- och hörselskadade att de båda funktionsnedsättningarna tillsammans ger stora svårigheter i vardagslivet, betraktas som dövblinda. En dövblind person behöver inte vara helt döv och blind. Många har kvar delar av synen eller hörseln. För dessa personer är behovet stort av storstil, punktskrift och taktil (känsl, beröring) information.

Svårt att se

Det kan vara personer som har svårigheter med olika synfunktioner. I denna grupp ingår personer med olika former av synnedsättningar, samt personer som är gravt synskadade (blinda).

Personer som har en synsvaghet kan ha

- inskränkningar i sitt synfält
- svårt att läsa
- svårt att orientera sig
- en extra känslighet för bländning och reflexer

Exempel på behov av tillgänglighet är

- bra ljus/belysning, att inte reflexer stör
- talad information, storstil
- ljushetskontrastering som underlättar rumsuppfattning och orientering
- logisk och/eller konsekvent uppbyggd miljö

Personer med grav synskada (blindhet) kan ha mycket små synrester och svårt att orientera sig. Orienteringen sker med hjälp av hörsel, känsel och lukt.

Exempel på behov av tillgänglighet är

- logisk och/eller konsekvent uppbyggd miljö
- talad information, punktskrift
- information om omgivningen
- syntolkning

Svårt att bearbeta och tolka information

Det kan vara personer som har svårigheter med t ex uppmärksamhet, minne, orientering, intellektuella- och psykiska funktioner.

Gruppen innefattar personer med mycket skiftande svårigheter. Vissa har svårigheter vad gäller intellektuella funktioner. Det är t ex personer med utvecklingsstörning, vuxna med begåvningsmässigt funktionshinder samt en del personer med autism. Andra har inte alls några svårigheter med de intellektuella funktionerna men har svårigheter med uppmärksamhet, orientering och minne.

Personer med psykiska funktionshinder är en annan grupp som framför allt har omfattande och varaktiga svårigheter med de psykiska funktionerna. För dessa personer kan det vara svårt att bearbeta och tolka det talade språket och sinnesupplevelser, så kallade perceptionssvårigheter samt att orientera sig.

Exempel på behov av tillgänglighet är

- lättorienterad miljö (belysning, färgsättning, orienteringspunkter, uppmärkning och symboler)
- tydlig och konkret information
- individuella rutiner
- lättläst, talad information, bild- och symbolstöd

Svårt att tåla vissa ämnen

Här handlar det om personer med allergier och annan överkänslighet. För personer med allergier kan det yttra sig i form av kontaktallergier, snuva, eksem och astma.

För personer med annan överkänslighet kan svårigheter uppstå i form av trötthet, koncentrations- och minnessvårigheter.

Exempel på behov av tillgänglighet är

- en fysisk miljö med låg halt av allergiframkallande ämnen

- bra ventilation
- rökfria miljöer
- miljöer där inte starka dofter förekommer
- extra stort behov av tillgång till toalett för att kunna vistas i olika miljöer.

(Sammanfattande utdrag ur "Människor med funktionshinder i Västra Götaland, 2005", Västra Götalandsregionen, Handikappkommittén)

2.2 Tillgänglighet och lagstiftning – rekommendationer - förtrogenhetskunskap

I maj år 2000 antog riksdagen en nationell handlingsplan för handikappolitiken – Från patient till medborgare. Handlingsplanen innehåller kraftfulla insatser för att personer med funktionshinder ska få rätt till full delaktighet, ett värdigt bemötande och möjligheter att själv bestämma över sina liv. Tre arbetsområden prioriteras

- se till att handikapperspektivet genomsyrar alla samhällssektorer
- att skapa ett tillgängligare samhälle
- att förbättra bemötandet.

En viktig utgångspunkt är att handikapp eller funktionshinder i stor utsträckning är en följd av brister i samhället. Detta synsätt innebär att handikapp kan upphöra genom att samhället förändras.

I den nationella handlingsplanen anges att "Enkelt åtgärdade hinder mot tillgängligheten och användbarheten för personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga ska vara åtgärdade före utgången av år 2010 i befintliga lokaler dit allmänheten har tillträde."

Utifrån detta trädde en ny paragraf i PBL om enkelt avhjälpda hinder i kraft den 1 juli 2001 (17 kap 21 a § PBL); "I byggnader som innehåller lokaler dit allmänheten har tillträde och på allmänna platser skall enkelt avhjälpda hinder mot lokalernas och platsernas tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- eller orienteringsförmåga undanröjas i den utsträckning som följer av föreskrifter meddelade med stöd av denna lag".

Boverket skriver i "Enklare utan hinder" (Boverket 2005) att det inte finns någon vedertagen och entydig definition av vad som närmare avses med begreppet "lokal dit allmänheten har tillträde". Det handlar emellertid om lokaler som riktar sig till och används av allmänheten. När det gäller allmän plats handlar det om att de är allmänt tillgängliga och avsedda för gemensamma behov. En förutsättning för att mark ska vara allmän plats är att marken har redovisats som sådan i en detaljplan eller i områdesbestämmelser.

Boverkets föreskrifter och allmänna råd om undanröjande av enkelt avhjälpda hinder till och i lokaler dit allmänheten har tillträde och på allmänna platser (BFS 2003:19, HIN1) trädde i kraft den 1 december 2003. Det är första gången som föreskrifterna avser åtgärder i befintliga miljöer. En avvägning får dock göras mellan nyttan och den enskilda platsens förutsättningar.

Föreskrifterna är bindande och gäller både enskilda och myndigheter. De allmänna råden är relativt detaljerade och består av generella rekommendationer om tillämpningen av föreskrifterna. De anger hur någon kan eller bör handla för att uppfylla föreskrifterna. Boverket anger att "Väljer man andra lösningar eller metoder än vad som anges i de allmänna råden i HIN ska dessa alltså alltid uppfylla föreskrifterna. Detta innebär i princip att den valda utformningen behöver ha samma nivå på tillgänglighet och användbarhet för personer med nedsatt rörelse- och orienteringsförmåga som den utformning som finns i det allmänna rådet." (Boverket 2005)

Handlingsplanen tar också upp att "Design för alla" ska genomsyra statens arbete inom arkitektur, formgivning och design. I planen uttrycks att design för alla innebär att produkter, bruksföremål, byggnader, inomhus- och utomhusmiljöer samt IT-produkter och tjänster ska vara tillgängliga för alla människor – så långt detta över huvud taget är möjligt.

Hur långt har tillgängligheten kommit? Det enda vi med säkerhet vet är att samhället inte är tillgängligt för alla. För att en förändring ska ske krävs, förutom lagar och föreskrifter, att myndigheter och verksamheter integrerar handikapperspektivet i styrdokument och i utformning av miljö och verksamhet liksom att personer inom arkitektur och design blir engagerade. Genom att designers och arkitekter möter tydliggjorda behov för personer med funktionshinder möjliggörs en utveckling mot en design för alla.

För att tydliggöra vad vi menar med tillgänglighet för personer med olika funktionshinder måste begreppet tillgänglighet definieras. Vem kan då göra en bedömning av vilka behov som finns för att en miljö ska kunna bli tillgänglig för alla?

Riktlinjer och standard för tillgänglighet för personer med funktionshinder.

Alla bedömningar innehåller en värdering. I Västra Götalandsregionen har personer med olika funktionshinder/svårigheter, aktuella sektorer/verksamheter och handikappkommitténs kansli tillsammans definierat tillgänglighet för personer med olika funktionshinder i form av riktlinjer och standard. Därefter har politikerna gjort en bedömning och tagit beslut. Detta bildar underlag för vad som ska uppnås för att tillgodose tillgängligheten för personer med olika funktionshinder/svårigheter i den praktiska utformningen av den fysiska miljön.

När det gäller tillgängligheten till naturreservat har definierade riktlinjer antagits i ett gemensamt beslut av Länsstyrelsen i Västra Götaland och Västra Götalandsregionens handikappkommitté. (Naturreservat, Riktlinjer och standard för tillgänglighet för personer med olika funktionshinder).

Viktiga utgångspunkter för arbetet med att definiera tillgängligheten har varit:

Gemensam kunskap och värdegrund hos verksamheter och brukarna/personer med funktionshinder är en förutsättning för att uppnå en förbättrad tillgänglighet. Det har

inneburit att riktlinjerna och standarden har tagits fram i ett arbete kring "samma" bord.

Behov - inte tekniska lösningar. Riktlinjerna och standarden utgår från de behov som personer med olika funktionshinder har för att komma in i, orientera sig i och kunna vistas i byggnader. Dessa behov omsätts till krav på utformning av miljön. De anger inte krav på olika tekniska egenskaper och lösningar.

Kunskap om verksamhetens/miljöns förutsättningar. Denna kunskap står verksamheten för och har vägts samman med brukarnas behov och lagstiftning.

Kunskap om funktionshinder och konsekvenser i mötet med miljön. Regeringen påtalar i den nationella handlingsplanen att arbetet med att skapa ett tillgängligare samhälle ska ske i samråd med handikapporganisationerna. Förtroghetskunskapen, d v s kunskap om och erfarenhet av funktionsnedsättningar och dess konsekvenser i mötet med den omgivande miljön, är en viktig faktor.

Brukarna/företrädare har inte representerat sig själva utan har utsetts att representera de olika grupperna med funktionshinder/svårigheter i det regionala handikapprådet. Deras kunskap om de behov som personer med i många fall livslånga funktionsnedsättningar har om tillgängligheten kan inte ifrågasättas. Det unika är att de olika gruppernas behov sammanställts i samma dokument, vilket krävt jämkningar mellan de olika grupperna av funktionshinder.

Inom trafikområdet har ett snart trettioårigt pedagogiskt presentationssätt använts i olika sammanhang i form av färgerna grön – gul –röd. Standarden definieras i dessa färger inom olika kategorier, där färgerna anger tillgängligheten för personer med olika funktionshinder:

1. Grön = godkänd tillgänglighet.
2. Gul = tillgänglighet för några, men inte för alla.
3. Röd = ej godkänd tillgänglighet

Utgångspunkten för de olika definitionerna i de gröna, gula och röda fälten är de behov, som personer med olika funktionshinder har, för att komma in i, orientera sig i och kunna vistas i byggnader och utemiljöer på lika villkor som andra medborgare. Uppfylls det gröna fältet i standarden är riktlinjen också uppfyllt.

Varje delområde i riktlinjerna och standarden t ex **entré** har en riktlinje, som anger vad som ska uppnås för att tillgängligheten ska vara tillgodosedd för olika grupper med funktionshinder. Dessa följs av mer detaljerad beskrivning av behov som t ex dörrens bredd, skyltning, belysning m m så kallade standard. Om behoven i standarden uppfylls har riktlinjen också uppnåtts.

I riktlinjer och standard definieras tillgängligheten utifrån:

- lagstiftning
- förordningar och föreskrifter
- rekommendationer

- förtrogenhetskunskap
- värderingar

Riktlinjerna och standarden avser att beskriva behoven för personer med olika svårigheter; svårt att höra, svårt att se, svårt att röra sig, svårt att bearbeta och tolka information och svårt att tåla vissa ämnen.

Dessa riktlinjer och standard tillsammans med riktlinjer för förmedlingsteknisk tillgänglighet för utställningar och scenkonst bildar underlag för den modell och inventeringsmetod som utvecklats inom detta projekt. Särskild hänsyn har tagits till "enkelt avhjälpna hinder". Kompletteringar och anpassning av modellen har gjorts tillsammans med handikapprörelsen i Västra Götaland för att möta den kulturhistoriska miljöns specifika förutsättningar och varsamhetskrav.

2.3 Kulturmiljöerna och lagstiftningen

Plan och bygglagen (SFS 1987:10)

Ansvar för skydd och vård av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer är fördelat på stat, kommun och enskilda. Ansvar för bevarande av byggnader ligger i första hand hos fastighetsägaren och kommunerna som för detta har ett instrument i plan- och bygglagen (PBL).

Kulturmiljöer av varierande karaktär har olika förutsättningar för tillgängliggörande. I kulturmiljöer ställs särskilda krav på utformning, anpassning och placering när det gäller tillgänglighetsåtgärder liksom för alla typer av tillägg och ändringar. Det räcker inte att enbart de som aktivt arbetar med tillgänglighetsfrämjande åtgärder är med i processen utan alla sektorer måste planera för god tillgänglighet. Visionen om att samhället ska vara tillgängligt för alla är inte ny. En av de centrala frågeställningarna i samband med förbättrad tillgänglighet i kulturhistoriska miljöer är lagstiftningens bestämmelser för att tillgodose bevarande- respektive tillgänglighetsaspekterna. I PBL slås fast att tillgängligheten för människor med funktionsnedsättningar ska förbättras bl a på allmänna platser. I plan- och bygglagen (PBL 3.10 och 3.12) finns särskilda varsamhetsbestämmelser för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Kulturminneslagens (KML) bestämmelser för bl a fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkor är det juridiskt starkaste bevarandeariktade lagskyddet för kulturmiljöer. I vissa kulturmiljöer skulle en fullständig tillgänglighetsanpassning innebära så genomgripande fysiska ingrepp att kulturmiljön skulle förvanskas. Lagen ger utrymme för olika tolkningar om vad och vilka åtgärder som påverkar det kulturhistoriska värdet negativt. En särskild utredning skulle behöva se över denna målkonflikt och hur tillgänglighetsfrågor särskilt skulle kunna beaktas i kulturmiljöer.

I Plan- och bygglagen ställs krav på att byggnader placeras och utformas så att den yttre miljön får en god estetisk kvalitet och att de anpassas till natur- och kulturvården.

I 3 kap 10 § anges att "Ändringar av en byggnad ska utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadstekniska, historiska kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara".

Det innebär att boendekvaliteter i äldre hus som t ex karaktäristiska rumsvolymer och rumssamband bör bevaras liksom att äldre fast inredning som kakelugnar, dörrar och paneler bör behandlas på ett varsamt sätt. Varsamhetskravet förutsätter att den som tänker genomföra ändringsarbeten sätter sig in i de värden som byggnaden har och tar tillvara dessa så långt det är möjligt med hänsyn till övriga krav som ställs i samband med ändringar. Alla ändringar, även åtgärder som inte kräver bygglov, omfattas av varsamhetskravet.

I 3 kap 12 § anges att "Byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas".

Byggnader och miljöer behöver inte vara byggnadsminnesförklarade enligt kulturminneslagen för att detta krav ska kunna hävdas i varje enskilt bygglovsärende.

Lagen om Kulturminnen m m (SFS 1988:950)

Fornlämningar

Fornlämningar är varaktigt övergivna spår efter människors verksamhet eller naturbildningar till vilket sägner eller ålderdomligt bruk är knutna. Fornlämningar kan utgöras av gravar, boplatser, fornborgar, runstenar, kulturlager i medeltida städer, ruiner och milstenar mm. Till fornlämningen hör ett omgivande markområde som har samma bevarandeskydd som själva fornlämningen. Områdets storlek skiftar beroende på fornlämningens art och betydelse och dess läge i landskapet. Ett gravfält har t ex ett större skyddsområde än en milsten. Fornlämningsområdets storlek bedöms av Länsstyrelsen från fall till fall.

Fasta fornlämningar och fornfynd omfattas av bestämmelserna i 2:a kap kulturminneslagen som bl a anger att "Det är förbjudet att utan tillstånd rubba, ta bort, gräva ut, täcka över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning".

Tillstånd krävs av länsstyrelsen innan t ex ett ingrepp görs i en fornlämning. Det är viktigt att känna till det tillhörande fornlämningsområdet som lyder under samma bevarandeariktade bestämmelser som den övriga fornlämningen.

Byggnadsminnen

Skyddet av byggnadsminnen regleras av bestämmelserna i 3:e kap kulturminneslagen. En byggnad som kan anses var synnerligen märklig eller som ingår i ett kulturhistoriskt märkligt bebyggelseområde kan förklaras som byggnadsminne av länsstyrelsen. Bestämmelserna får även tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde. Byggnadsminnena ska på olika sätt spegla det unika och det mer representativa från olika samhällsklasser. Särskilda skyddsbestämmelser för byggnadens/miljöns exteriör och interiör upprättas i samband med byggnadsminnesförklaringen. Skilda typer av byggnader finns representerade som byggnadsminnen t ex herrgårdar, tingshus, lasarett, biografer och industriminne. Särskilt värdefulla byggnader i statlig ägo kan förklaras som statliga byggnadsminnen. Ärenden som rör statliga byggnadsminnen handläggs av Riksantikvarieämbetet.

Kyrkor

Den kyrkliga verksamheten i Sverige sträcker sig nästan 1000 år tillbaka i tiden. Många bevarade kyrkor från medeltiden brukas fortfarande. Liturgiska förändringar som skett i kyrkan över tid avspeglar sig i och präglar på olika sätt kyrkorummet. För generation efter generation har socknens kyrkobyggnad varit en samlingspunkt och symbol för bygden. Kyrkomiljöerna är ett viktigt kulturarv och en angelägenhet för alla.

Kyrkor och kyrkogårdar byggda eller anlagda före 1940 är skyddade av kulturminneslagen 4 kap. Det innebär bl a att samtliga kyrkor från denna tid inte väsentligt får ändras utan tillstånd från Länsstyrelsen. Det krävs alltid särskilt tillstånd för ombyggnad av kyrkan liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med fast inredning och konstnärlig utsmyckning samt ändring av kyrkans färgsättning. Alla kyrkor omfattas av samma lagskydd men har olika kulturhistoriska förutsättningarna för bl a tillgänglighetsåtgärder. Varsamhetsaspekterna varierar ofta för t ex en medeltidskyrka eller en nyklassicistisk kyrka från 1800-talet, liksom för en välbevarad respektive en kraftigt ombyggd kyrka. Kyrkans kulturhistoriska förutsättningar och särskilda värden framgår av en kulturhistorisk värdering och karakterisering av kyrkan.

3. Möjligheter och svårigheter – en modell och metod

Politiska beslut, lagstiftning, förordningar, föreskrifter och den nationella handlingsplanen för handikappolitiken anger vilka förväntningar och möjligheter medborgaren med funktionshinder kan ha för delaktighet i samhällets olika sammanhang. Ofta uppstår ett glapp mellan intentionerna och hur medborgaren upplever möjligheterna till delaktighet i praktiken. I annan lagstiftning uttrycks krav på bevarande av särskilt utpekade kulturmiljöer. Handikapp- respektive bevarandeperspektivet kan därför lätt hamna i ett motsatsförhållande till varandra.

3.1 Handikapperspektivet

I den nationella handlingsplanen för handikappolitiken, "Från patient till medborgare", anges att handikapperspektivet ska genomsyra alla samhällssektorer. Projektet "Tillgänglig kulturmiljö" har i utvecklingen av modellen anslutit sig till den definition av handikapperspektivet, som efter samråd med handikapporganisationerna i Västra Götaland, är politiskt antagen i Västra Götalandsregionen.

Handikapperspektivet genomsyrar en sektor/verksamhet när

- funktionshindrades behov är synliggjorda i mål och planer
- det finns en medvetenhet och kunskap om funktionshinder, som återspeglar sig i utformningen av verksamheten och i mötet mellan de anställda och personer med funktionsnedsättning och deras närstående

- den är fysiskt tillgänglig, dvs man kan komma till och in i byggnader/lokaler och utemiljöer samt orientera sig och vistas i dem samt ta del av verksamheten
- informationen är anpassad för personer med funktionshinder
- verksamheten är ekonomiskt tillgänglig, dvs man har råd att delta i och/eller nyttja verksamheten samt betala ev avgifter
- eventuella kostnader för tillgänglighetsåtgärder är en självklar del av totala kostnaden för verksamheten (ansvars- och finansieringsprincipen).

Saknas någon del i handikapperspektivet finns inte möjligheten till full delaktighet, vilket strider mot de mänskliga rättigheterna. (RS § 268/2004).

3.2 Kulturhistoriskt perspektiv

Kulturarv både bevaras och brukas. Den antikvariska verksamheten har tidigare huvudsakligen varit inriktad mot att särskilt värna om kulturmiljöers kulturhistoriska värden som ett övergripande värde i sig.

Kulturmiljösektorn har dels ett ansvar för att bevara och skydda vårt gemensamma kulturarv, dels att levandegöra och förmedla kunskap om det. Ansvarsområdet omfattar både antikvariska strategier för ett bevarande men också ett pedagogiskt och informativt ansvar att levandegöra och förmedla det man förvaltar.

Tillgänglighetsfrågorna har tidigare varit lågprioriterade inom kulturmiljövårdsarbetet. Många har sannolikt upplevt att frågorna inte ingått i sektorns ansvarsområden. Riksantikvarieämbetets sektorsansvar innebär nu bl a att de handikappolitiska målen ska uppfyllas vilket förutsätter ett förändrat förhållningssätt med bl a mer aktiva antikvarier och ett arbete för långsiktiga tillgänglighetslösningar.

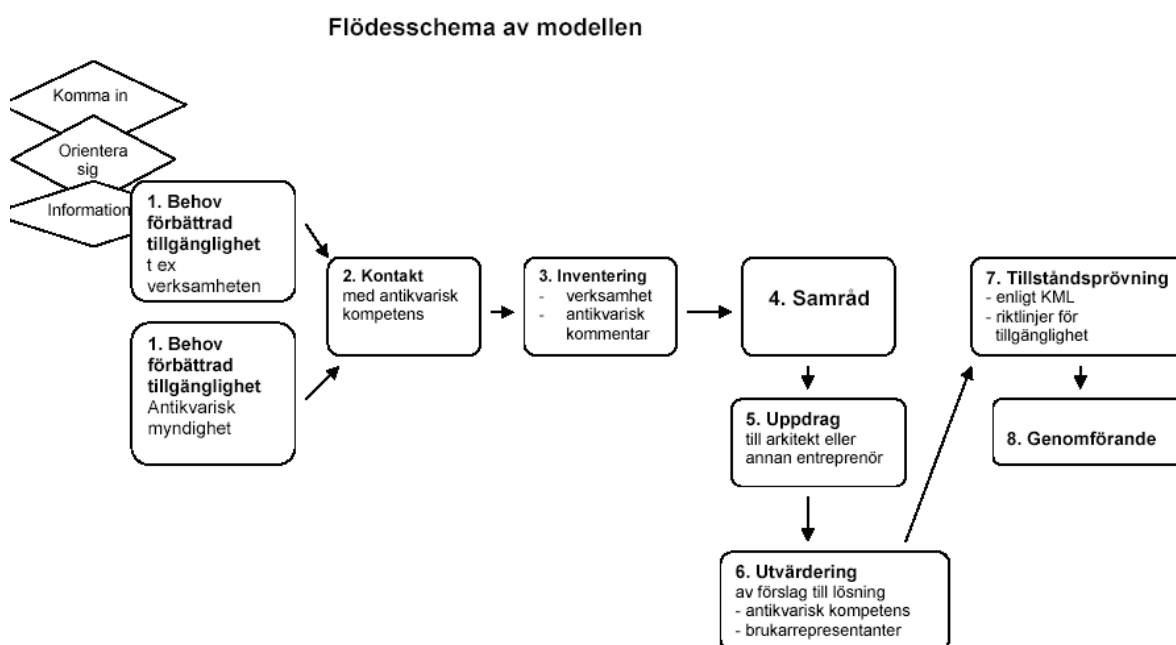
Många äldre byggnader får ofta ändrade funktioner. Nya funktioner innebär att byggnaden kan brukas och användas och därigenom bevaras. Det medför även ändringar och tillägg av olika slag. Tekniska krav som brandsäkerhet och säkerhet vid användning är s.k funktionskrav. Brandskydd och andra säkerhetsåtgärder är accepterade självklarheter. De kan inte alltid döljas även om man försökt finna anpassade lösningar i kulturhistorisk bebyggelse. Tillgängliggörande för olika grupper av funktionshindrade börjar också höra till självklarheterna även i kulturhistoriska miljöer.

Det är tydligt att det i vården, bevarandet, utvecklandet och tillgängliggörandet av våra kulturmiljöer ibland finns en inbyggd konflikt eller motsättning. Den bottnar i strävan att bevara kulturmiljöerna så intakta som möjligt samtidigt som de ska brukas, vilket ofta ställer krav på ändringar av olika slag.

3.3 Processinriktad arbetsmodell

Kulturminneslagens bestämmelser syftar till att fornlämningar, kyrkor och byggnadsminnen omfattas av ett starkt bevarandeskydd. I detta möte kan ibland en målkonflikt uppstå. Trots samhällets tydlighet i lagstiftning när det gäller tillgänglighet utestängs medborgare med funktionshinder fortfarande från det som är självklart för de flesta. Det handlar om attityder och val av lösningar som tillgodoser både varsamhet och tillgänglighet. I arbetsmodellen nedan illustreras hur en arbetsprocess för att tillgodose tillgängligheten i en kyrka skulle kunna se ut. Modellen redogör för en tänkt process från inventering till prövning av ett tillståndsärende enligt KML. Arbetsmodellen visar på behovet av särskild kompetens för bedömning av godkänd tillgänglighet enligt riktlinjer för tillgänglighet. Var i processen ska detta ske? Modellen illustreras i figur 1 och beskrivs nedan.

Figur 1

1. Behov av förbättrad tillgänglighet

Uppdraget är att integrera handikapperspektivet i verksamheten. En viktig del av handikapperspektivet innebär tillgänglighet i den fysiska miljön och till information av olika slag. Initiativ kan tas av verksamheten, t ex en kyrkoförsamling, eller av en myndighet utifrån sitt sektorsansvar.

2. Kontakt

Kontakt tas med antikvarisk kompetens. Samverkansparter, mandat och roller är viktigt att identifiera. En förutsättning för att få till stånd en attitydförändring är gemensam kunskap och värdegrund. Det handlar om kunskap om vilka behov som måste tillgodoses för att ett handikapp/funktionshinder inte ska behöva uppstå i mötet

med den aktuella verksamheten/miljön. Det innebär också att bli överens om vad handikapperspektivet innebär för den aktuella verksamheten.

3. Inventering

En inventering av miljön görs för att identifiera miljöns utformning i förhållande till de behov personer med funktionsnedsättning har för att kunna ta del av den aktuella verksamheten/miljön. Genom detta projekt har ett inventeringsverktyg för fysisk och förmedlingsteknisk tillgänglighet (bil 1) utvecklats och behoven definierats. Verktöget har utarbetats av Västra Götalands handikappkommittés kansli tillsammans med handikapprörelsen i Västra Götaland och Länsstyrelsen i Västra Götaland. De enskilda tillgänglighetsbehoven kommenteras i relation till kulturmiljöns förutsättningar och kulturminneslagens bestämmelser. Inventeringsverktyget (bil 1) omfattar behov för personer med svårt att höra, svårt att se, svårt att bearbeta och tolka information, svårt att tåla vissa ämnen och svårt att röra sig. När det gäller bemötande finns en handbok som utarbetats i samarbete med Västsvenska Turistrådet och handikapprörelsen (bil 2).

Inventeringen utförs t ex av församlingen tillsammans med antikvarisk kompetens. En nulägesbeskrivning baserad på tillgänglighetsbehov för personer med olika funktionshinder/svårigheter och antikvariska förutsättningar arbetas fram. Nulägesbeskrivningen baseras på behov, lokala förutsättningar, lagstiftning och kulturhistorisk bedömning. En kulturhistorisk värdering eller karaktärisering av den enskilda kyrkan bör ligga till grund för den antikvariska bedömningen.

4. Samråd

Efter avslutad inventering inleds ett samråd mellan verksamheterna, den antikvariska kompetensen och Länsstyrelsen. I samrådet kan även arkitekt delta. Målet formuleras utifrån nulägesbeskrivningen som innefattar en samlad bedömning baserad på behov, lokala förutsättningar och lagstiftning. Därefter görs prioriteringar och en handlingsplan för tillgängligheten antas. Tillgänglighetsplanen bör även ingå i kyrkans vård- och underhållsplan.

5. Uppdrag

Först nu blir det aktuellt att diskutera förslag till lösning. I detta skede kopplas en arkitekt in. I vissa fall finns arkitekten redan med i samråds- och måldiskussionerna.

6. Utvärdering.

Arkitektens förslag till lösning utvärderas och diskuteras med antikvarisk kompetens och handikapprörelsen. Det är viktigt att representanterna från handikapprörelsen som gör utvärderingen inte representerar sig själva utan gruppen som helhet.

7. Tillståndsprövning

Förslaget bedöms enligt kulturminneslagens bestämmelser och "Riktlinjer för tillgänglighet". Länsstyrelsen lämnar beslut om föreslagna åtgärder.

8. Genomförande

Verksamheten genomför åtgärderna i enlighet med godkänt förslag.

3.4 Tillgängliga kulturmiljöer – en diskussion

Länets fornlämningar och kyrkor har olika förutsättningar för att tillgängliggöras. En del fornlämningar kan ligga högt och ha ett otillgängligt läge. Många fornlämningar är osynliga, svårtolkade eller överväxta vilket gör att de inte heller tilldrar sig något större allmänt intresse. Några miljöer är däremot särskilt tydliga genom sin konstruktion eller i sitt sammanhang i det omgivande landskapet. Även om vissa fornlämningar röner särskilt stort intresse kanske de inte alltid är lämpliga att tillgängliggöra utan att göra omfattande ingrepp i fornlämningen. I ett kulturmiljö- eller fornvårdsprogram kan representativa områden med stora upplevelsevärden lyftas fram som på olika sätt är värdefulla för regionen. Olika kriterier ligger till grund för urvalet av miljöer. Länets mest kända fornlämningar är iordningställda för en besökande allmänhet med parkering, stigar och informationsskyltar. Toaletter finns sällan i närheten av platserna.

Förutsättningar för tillgängligheten i kyrkor varierar beroende på kyrkans ålder, uppbyggnad, karaktär, kulturhistoriska värden och i vilken omfattning kyrkan är ombyggd och ändrad. En välbevarad medeltidskyrka skiljer sig ur ett antikvariskt perspektiv på många sätt från en ombyggd nyklassicistisk kyrka. Vissa tillgänglighetslösningar kanske är lämpliga i en typ av kyrka men inte i en annan. För bedömning av en enskild kyrkas karaktär och kärnvärden bör en karaktärisering av de kulturhistoriska värdena ligga till grund.

För olika åtgärder samt röjnings- och skötselgärder i och invid fornlämningar är det oftast Länsstyrelsen som är initiativtagare i samarbete med markägaren och berörd kommun. Olika avtal ska upprättas med berörda intressenter och ansvarsförhållandena för skyltning, avfart och parkering ska klargöras. Därefter vidtar processen som handlar om ett iordningsställande med parkering, stigar och vad man vill förmedla om platsen. I samband med planering av åtgärder i detta skede bör en inventering av tillgängligheten göras. Förutsättningarna för tillgängligheten bör vara en avgörande faktor för vilka fornlämningar som pekas ut som besöksmål. Inventering av tillgänglighet bör utföras av särskild kompetens på Länsstyrelsen i samråd med markägare och berörd kommun.

Tillgänglighet är komplext och kan aldrig handla om behov som är tillgodosedda i en enstaka länk i kedjan. Brister någon länk påverkas hela tillgänglighetskedjan. Om kulturmiljöerna ska öppnas upp för människor med olika funktionsnedsättningar innebär det att dessa besökare, liksom andra, t ex måste kunna parkera sin bil, om det finns toalett kunna använda denna, ta del av skyltinformation och ta sig fram till själva kulturmiljön. Modellen och metoden som presenteras i denna rapport innefattar hela denna kedjan och lyfter fram vikten av det gemensamma ansvaret inför besökaren liksom för kulturmiljöns bevarande.

I resonemanget nedan redogörs för de tillgänglighetsbehov som måste tillgodoses för att kunna komma till, komma in i, orientera sig, vistas i och ta del av verksamhet i miljöer som kyrkor och fornlämningar. De kommenteras ur ett antikvariskt perspektiv med hänvisning till kulturminneslagen och hur tillgängligheten i sina delar kan tillgodoses i denna typ av kulturmiljöer. Det som definieras som "enkelt avhjälpna

hinder” av Boverket medför i kyrkor ofta en tillståndspliktig åtgärd med särskilda krav på materialval, anpassning, utformning m.m.

I de färgade rutorna nedan ges exempel från de riktlinjer som fastslagits för att tillgängligheten ska vara tillgodosedd. Indelningen i grönt, gult, respektive rött beskrivs på sidan 22. Bokstäverna i rutorna betecknar de källor som använts där t ex ”a” betyder Boverkets byggregler och ”b” Boverkets föreskrifter om ”enkelt avhjälpna hinder”. Presentationssättet grön, gul respektive röd avser att tydligt visa att tillgänglighet uppnås om utformningen utgår från de behov som är beskrivna i grönt och i vissa fall gult.

3.5 Komma till byggnader och fornlämningar

Handikapparkering

Utrymme för att parkera sin bil finns, är detta inte tillräckligt för alla? Svaret är nej. Det är viktigt att parkeringsplatsen är markerad.

1:2	Minst 1 handikapparkeringsplats finns inom 10 m från entré/-er. <small>c,i</small>	Handikapparkeringsplats er finns inom 25 m från entré/-er. <small>a,i</small>	Handikapparkeringsplats er finns längre bort än 25 meter från entré/-er.
------------	--	---	---

Att ha svårt att röra sig innebär att parkeringen måste vara så nära miljön som möjligt så att inte all kraft går åt till att förflytta sig fram till byggnaden/området.

1:5	Minsta bredd på enstaka handikapparkeringsplatser är 5 m. Minsta bredd på handikapparkeringsplatser i följd är 3,6 m med fri yta intill. <small>b,c,i</small>		Mindre bredd på enstaka handikapparkeringsplats än 5 m. Mindre bredd än 3,6 m på handikapparkeringsplatser i följd.
------------	---	--	--

Är besökaren rullstolsanvändare måste plats finnas att ta ut rullstolen ur bilen och om det är en större bil kunna köra ut sin elrullstol på en ramp eller hiss som t ex fälls ut från sidan på bilen. För att möjliggöra i- och urstigning samt förflyttning på parkeringsplatsen krävs ett bra underlag som lutar högst 2%.

1:6	Handikapparkeringsplatser har fast, jämn och halksäker yta. <small>b,c,i</small>		Handikapparkeringsplats er har ojämnheter i markytan och/eller markbeläggning som inte är fast och halksäker.
------------	--	--	--

Lagstiftningen reglerar behov och utformning av handikapparkeringsplats som definierats som ett enkelt avhjälpst hinder enligt Boverket. En parkeringsplats ska uppfylla kraven för t ex rullstolsanvändare.

Gångväg

Gångvägen från parkeringen till byggnaden eller fornlämningen är en kritisk länk i kedjan. Om inte denna del av tillgängligheten är tillgodosedd kan man som person med funktionsnedsättningar inte nå fram till den miljö man ska besöka.

Gångväg, ramp och utformning av eventuella grindar ska iordningsställas enligt riktlinjer och standard. Fritt passagemått för grind ska vara minst 90 cm när den är öppen 90 grader. Vid manuell upplåsning/spärrning av grind är svängrumsytan på båda sidor plan och minst 2,3 x 2,3 m och låsning/upplåsning av grind kan ske med en handrörelse. Vid färäst bör finnas alternativ ingång med grind.

2:3	Hela gångvägen har en lutning/ längsfall på högst 2,5 % -2% (1:40 – 1:50). Lutning i sidled/tvärfall är högst 2%(1:50).	Gångväg har lutning/ längsfall på högst 5- 8 % (1:20 – 1:12). Lutning i sidled/tvärfall är högst 2% (1:50).	Gångväg har lutning/ längsfall större än 8 % (1:12). Lutning i sidled/tvärfall är mer än 2%.
	c,i	a,b,i	

Lutningen är avgörande för tillgängligheten och försvåras ibland av landskapets utformning. Branta lutningar kan ibland kompenseras genom t ex kompletterande sträckning av gångväg, täta vilplan och sittbänkar. Ambitionen måste vara att kunna komma så nära fornlämningen/miljön som möjligt.

Det är inte acceptabelt att som besökare med funktionsnedsättning inte kunna komma fram på kyrkogårdsgången och in i entrén till kyrkan.

Bredden på gångvägen bör vara 2 m. Gul standard anger 1,3-1,8 m. Bredden 1,3 m gör det t ex inte möjligt att mötas med rullstol, vilket kräver mötesplatser med jämna mellanrum.

2:6	Markytan är fast, jämn och halksäker. Eventuella dagvattenbrunnar är placerade vid sidan av gångvägen.	Markytan är ojämn, men har två parallella gångstråk med jämn, hårdgjord, halksäker yta. Dagvattenbrunnar finns i gångvägen.	Markytan är halkig eller ej fast eller har ojämnheter i gångytan.
	a,b,c,i		

Ett tillgängligt underlag är definierat som ett enkelt avhjälpst hinder. Både för gående och rullstolsanvändare är underlaget avgörande för framkomligheten. Naturliga eller anlagda ledstråk som kontrasterar och avviker i ytstruktur mot omgivningen tillgodoser behoven för personer med svårt att se och svårt att bearbeta och tolka information.

2:13	Sittplatser är stadiga med rygg- och armstöd. Sitt-höjd 0,5 m, sitsen lutar inte bakåt, armstödshöjd 0,7 m. c,i	Sittplatser är stadiga, har ryggstöd men inte armstöd. Sitthöjd 0,45 m. c,i	Sittplatser är lätt flyttbara och/eller är ostadiga och/eller har lägre sitthöjd än 0,45 m och/eller saknar armstöd.
------	--	--	--

Tillgång till sittplatser med tillgänglig utformning är viktig. Personer som har svårt att resa sig kan t ex inte komma upp från låga bänkar utan armstöd.

Antikvariskt perspektiv

I en kulturhistorisk miljö har val av marktäckningsmaterial en stor betydelse för helhetsupplevelsen av miljön. Asfalt och betong t ex hör inte hemma i en äldre kulturhistorisk miljö, utan det ställs ofta särskilda krav på sten- eller grusmaterial. Ytbeläggningen på en stig bör vara av ett material som till utseendet smälter in i omgivningen. Ytan ska vara hårdgjord, slät och inte halkig. Användningen av t ex stenmjöl som ytbeläggning förutsätter en bra och hård grund, vilket bl a medför ett omfattande markarbete.

Till fornlämningen hör ett fornlämningsområde som har samma skydd som den synliga fornlämningen. En fornlämning omfattar oftast ett större område än vad man uppfattar med blotta ögat, t ex gravfält som innehåller många gravar där alla inte syns lika tydligt. Fornlämningsområdet är också viktigt för förståelsen och upplevelsen av fornlämningen i det omgivande landskapet. Det är därför viktigt att känna till fornlämningsområdets utbredning och omfattning innan projektering för t ex tillgänglighet påbörjas. Åtgärder inom fornlämningen/fornlämningsområdet bör utföras med reversibla åtgärder för att undvika ingrepp.

Tillgängliggjorda gångvägar kräver markarbeten ned till ca 2 dm djup. Hur djupt man behöver gräva är beroende av markens beskaffenhet i området. Markarbeten på detta djup kan innebära ingrepp i fornlämningen, t ex ett gravfält.

Slitage är vanligt i fornlämningar som t ex stora gravhögar eller skeppssättningar där besökande har haft samma rörelsemönster under lång period. Det berättar i sin tur om hur platsen brukats och hur den upplevs. För att undvika för stort slitage kan man försöka att med olika medel lägga om rörelsemönstren, t ex ändra stigens riktning, påföra slitageskydd, anlägga ramper eller liknande. I naturreservat används ofta spänger, vilket även skulle kunna lämpa sig för vissa fornlämningar.

Stigar i känsliga områden som t ex inom en fornlämning ska anläggas med särskilt varsamma metoder. En stig kan t ex iordningsställas med hjälp av ett tunt bärlager som sedan täcks med duk och därefter stenmjöl så att ytan hårdgörs. På så sätt undviks ingrepp i fornlämningen. Metoden med stigar på duk har utförts på flera fornlämningar i länet, just för att detta är den enda möjligheten att komma så nära fornlämningen som möjligt utan att ingrepp behöver göras i fornlämningen. Förslag till var t ex en stig ska anläggas samt vilket djup och bredd den behöver för att uppfylla riktlinjer för tillgänglighet måste noggrant utredas när det berör en fornlämningsmiljö.

Trätrallar alternativt ramper kan läggas på markytan för att undvika ingrepp. Plattformar ska vara så låga som möjligt med en neutral färgsättning. Trätrallar/ramper och anlagda stigar med hjälp av tältdukar är reversibla åtgärdsmetoder som inte medför ingrepp i fornlämningen. Denna typ av åtgärder uppfyller kanske inte alltid riktlinjerna för tillgänglighet men underlättar ändå för fler människor att få uppleva och komma nära fornlämningen.

Markbeläggningen på t ex kyrkogårdsgångar kan variera och består ofta av grus i olika dimensioner, stenplattor eller asfalt som på olika sätt kan försvåra framkomligheten och ge upphov till ojämnheter i marken som gör att besökare med rullstol eller rollator har svårt att ta sig fram. Byte av material på kyrkogårdsgångarna från t ex grus till asfalt eller liknande är en åtgärd som kräver tillstånd enligt KML.

På vägen fram till fornlämningar måste man ibland passera en bro, färäst, trappa eller grind. På de ställen trappor och färästar finns i anslutning till länets iordningsställda fornlämningar byts de efterhand ut mot grindar med en självstängande konstruktion.

Ramper

Rampers utformning finns angiven i Boverkets föreskrifter och allmänna råd om undanröjande av enkelt avhjälpna hinder till och i lokaler dit allmänheten har tillträde och på allmänna platser.

B:3: 2	Rampens lutning/längsfall är max 5 % (1:20) och har en höjdskillnad på högst 0,5 m. Tvärlutningen är 0 %. b,c,i	Rampens lutning/längsfall är max 8 % (1:12) och har en höjdskillnad på högst 0,5 m. Tvärlutningen är max 0 % för ramp inomhus och max 2 % utomhus. a,b,i	Rampens lutning/längsfall är större än 8 % (1:12) och/eller har en höjdskillnad på mer än 0,5 m och/eller lutar mer än 0% inomhus och mer än 2% utomhus.
-------------------	---	--	---

Lutningen är avgörande för möjligheten att ta sig fram. Vilplan när rampen har uppnått en höjdskillnad på högst 0,5 m möjliggör återhämtning. Greppvänliga ledstänger med kontrasterande ljushet, som löper oavbrutet och går 30 cm förbi rampens början och slut liksom avåkningssskydd på båda sidor är också enkelt avhjälpna hinder.

B:3: 4	Rampen har jämn, hård och halksäker beläggning. a,b,c,l		Ramp har beläggning av material som innebär halkrisk.
-------------------	---	--	--

Krav på beläggningen anges också i Boverkets föreskrifter om enkelt avhjälpna hinder liksom rampens bredd, som ska vara 1,3 m. Detta är viktiga behov för personer med olika svårigheter. Om tvärgående bräddor används får glipan vara max 1 cm, helst mindre.

Antikvariskt perspektiv

Ramper och plattformar i en fornlämningsmiljö måste utföras med material och konstruktioner som är lämpliga och anpassade till fornlämningen och dess karaktär.

Ramper i en fornlämningsmiljö bör utformas i en självbärande konstruktion med reversibel karaktär vilket innebär att den ska kunna uppföras och avlägsnas utan att den gör några ingrepp i miljön. En ramp kräver också underhåll som ska kunna åtgärdas utan att de kulturhistoriska värdena påverkas negativt.

Impregnerat trä ska *inte* användas i kulturhistoriska miljöer eftersom det innehåller giftiga ämnen som kan skada t ex en hållristning. Särskilda krav ställs på estetiskt genomtänkta lösningar anpassade till natur- och kulturmiljön.

Att tillgängliggöra en fornlämningsmiljö med bl a ramper kan kanske för en del upplevas som en "tillrättalagd" miljö med utlagda "kunskapsvägar" som styr besökaren i upplevelsen av den kulturhistoriska miljön. Fördelar med ramper t ex i anslutning till hållristningar är att alla besökare använder den och därmed undviks slitage på hällen. En ramp kan också medföra att man kommer närmre hållristningen och får en bättre vy eller bättre möjlighet att kunna komma åt att känna med handen. En ramp kan också underlätta i samband med guidningar av miljön.

Som material i ramper lyfts ofta lärträet fram som särskilt motståndskraftigt mot röta i jämförelse med t ex furu. Det finns dock inget belegg för detta eftersom det visar sig att lärträets kontakt med jord är en gynnsam miljö för rötsvampens angrepp. I utsatta lägen kan därför angrepp uppkomma efter kort tid. Lärträet förespråkas ofta för sin estetiskt tilltalande lätt grånande yta.

3.6 Komma in i byggnader/kyrkor

Den nationella planen för handikappolitiken anger speciellt att särlösningar ska undvikas. Entrén är ett exempel där man ofta ser särlösningar. Ambitionen att få gå in i byggnaden tillsammans med familj och vänner är jämlikt och värdigt.

3. Entré till byggnad

Riktlinje:

Personer med olika funktionshinder skall självständigt kunna passera in och ut genom entréer avsedda för allmänheten, samt ha möjlighet att vänta klimatskyddat utan att störas av allergena faktorer.

För att uppnå denna riktlinje måste ett antal gröna standard uppfyllas som t ex fritt passagemått om minst 0,84 m vid uppställt dörrblad (90°). Dörrblad, karm eller annan markering ska ha en ljushetskontrast om minst 0,40. Trösklar bör vara avfasade och vara max 10 mm höga. Om det finns trappsteg bör de kompletteras med en ramp. Det ska finnas en automatisk dörröppnare och rökning ska inte ske i anslutning till entrén.

Antikvariskt perspektiv

Entrén har ofta en viktig arkitektonisk betydelse i många byggnader. Det är samtidigt en central fråga för tillgängligheten att alla människor använder samma ingång till en byggnad. Entrépartiet i kulturhistoriska byggnader som t ex kyrkor är ofta särskilt påkostade och utmärkande i fasaden. Entrén med trappa, dörrblad och portomfattning ligger ofta upphöjd från marknivån och är ett viktigt arkitektoniskt uttryck för byggnaden, ofta med stark symbolverkan. Utmärkande för t ex äldre kyrkportar är att dörren ofta är tung och svår att öppna. De flesta kyrkor har förutom huvudentrén ofta en sidosingång utmed ena långsidan. Om särskild entré av olika skäl inte kan undvikas bör man eftersträva att den utformas på ett "värdigt" sätt så att den t ex placeras nära huvudentrén och att den så direkt som möjligt ansluter till samma entréhall som huvudentrén.

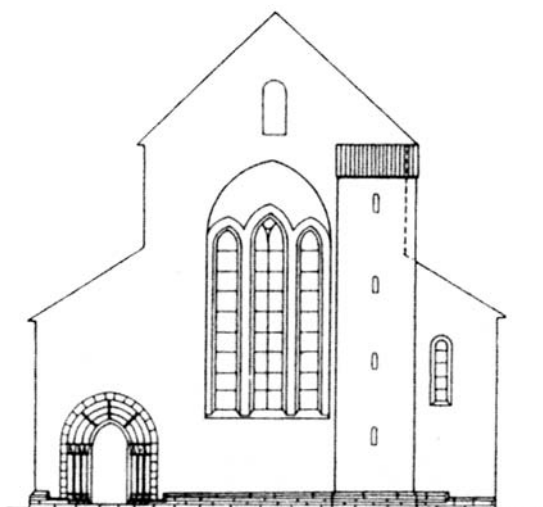

Tillfällig ramp i Varnhems kyrka. Rampen saknar avåkningskydd, räcken är för korta och rampen är för brant. I många fall är det bättre med en tillfällig lösning om det är svårt att enas om en permanent utformning. Tillgänglighetsbehoven ska dock vara tillgodosedda.

Särskilda antikvariska krav måste sammanvägas med tillgänglighetsbehoven för att hitta en långsiktigt hållbar lösning för såväl personer med funktionshinder som för bevarandet av den kulturhistoriska upplevelsen och karaktären. För att tillgängliggöra entrén bör följande rekommendationer ligga till grund för förslag till lösning:

- Gemensam entré bör eftersträvas i alla byggnader.
- En tillgängliggjord entré bör vara av permanent karaktär och anpassad som en integrerad del av byggnadens arkitektoniska uttryck och förutsättningar.
- En reversibel ramp med dålig anpassning till byggnaden kan få en negativ inverkan på upplevelsen av byggnaden.
- Entré med reversibel konstruktion är en lösning som bör tillämpas endast under speciella förutsättningar.
- Ramper är inte alltid den bästa lösningen för att uppnå tillgänglighet. Entrén kanske istället kan planas ut och trappan ersättas med en markhöjning med svag lutning.

- En väl utformad och arkitektoniskt anpassad tillgängligjord entré representerar vår egen tids uttryck och arbete för bl a bättre tillgänglighet.

I den ursprungliga klosterkyrkan låg kyrkporten i markplan i anslutning till det norra sidoskeppet.

Kyrkporten flyttades till mitten av västgaveln i samband med De la Gardies ombyggnad av Varnhems kyrka. En dränering av marken runt kyrkan gjordes i samband med restaureringen av kyrkan på 1920-talet vilken medförde en nivåhöjning av porten. En tillfällig ramp har byggts vid kyrkporten.

3.7 Orientera sig i

Byggnader/kyrkor

Förutsättningar för att kunna orientera sig handlar främst om rummets uppbyggnad, inredning och skyltning. Det är därför viktigt att se till helheten för att få bästa möjliga orienterbarhet. Hållpunkter och kontraster är särskilt viktiga för att kunna orientera sig i byggnaden. Boverket tar i sina föreskrifter om enkelt avhjälpna hinder upp flera viktiga faktorer för orienterbarheten för personer med funktionsnedsättningar. De finns tillsammans med övriga definierade behov uttryckt i riktlinjerna.

C:3	Skyll-/tavelinformation är utformad med både text och pictogram. b,c	Skyll-/tavelinformation är utformad med både text och bildsymbol. b,i	Skyll-/tavelinformation har inte både text och bildsymbol.
-----	--	---	---

I rutan ovan ges exempel på en orienteringsskylts utformning som möjliggör för bl a besökare med svårt att bearbeta och tolka information och svårt att höra att ta del av informationen. En sådan utformning underlättar dessutom för besökare som inte läser svensk text. Är informationen dessutom i relief och/eller kompletterad med punktskrift kan bl a besökare som har svårt att se också få information.

C:11	Ljushetskontrasten mellan texten och bakgrunden eller vid färgmarkering är minst 0,40 enligt NCS och har inte färgkombinationerna rött/grönt, orange /brunt och blått/grönt. b,c,i		Ljushetskontrasten mellan texten och bakgrunden eller vid färgmarkering är mindre än 0,40 enligt NCS och/eller har färgkombinationerna rött/grönt, orange/brunt eller blått/grönt.
-------------	--	--	---

Ljushetskontrast liksom reflexer, belysning och bokstävernas storlek samt teckensnitt är avgörande för möjligheten att läsa och därmed orientera sig.

5:7	Visuellt markerade och kännbara gång-/ledstråk till hissar, toaletter och kapprum. Inga dörrblad slår ut i ledstråken. b,c,i		Inga visuella eller kännbara ledstråk. Dörrblad kan slå ut i ledstråken.
------------	--	--	---

Boverket tar i sina föreskrifter om enkelt avhjälpta hinder upp behovet av logiska ledstråk mellan utvalda och strategiska punkter. Ledstråk ska utföras i avvikande material och ha ljushetskontrast mot omgivningen. Detta underlättar både för personer med svårt att se och svårt att bearbeta och tolka information.

5:1	Receptionen är tydligt skyltad och kontrastmarkerad 0,40 enligt NCS. Visuella och kännbara gång-/ledstråk leder dit. b,c,i	Receptionen är kontrastmarkerad och väl synlig från entrén. Visuella och kännbara gång-/ledstråk leder dit. b,c,i	Receptionen är inte kontrastmarkerad och/eller väl synlig från entrén och/eller det saknas visuella och kännbara gång-/ledstråk som leder dit.
------------	--	---	---

Informationsdisken är en strategisk punkt och mycket viktig för alla att hitta. För besökare med svårt att se är det viktigt att hitta till informationsdisken för att få information om hur man orienterar sig i byggnaden.

Antikvariskt perspektiv

En kyrka är uppbyggd av vapenhus, långhus och kor. Denna rumsliga uppdelning av kyrkorummet präglar de flesta kyrkor från medeltid fram till funktionalismen. Det innebär att merparten av besökarna är bekanta med miljön och har en viss förförståelse och kunskap kring kyrkans struktur och rummets användning.

Kyrkorummet präglas ofta av starka färger som kontrasterar mot (den vanligtvis vitfärgade kyrkväggen) och golvet. Kyrkbänkar, predikstol, altarpuppställning, dörrar,

altare och tak är vanligen dekorationsmålade i starka kulörer och färgställningar. Bemålade snickerier kan underlätta för behoven av kontrastverkan och orientering i många kyrkor.

- I mittgången och i koret finns ofta vävda mattor som förutom den estetiska betydelsen sannolikt kan ha en funktion som ledstråk och orienteringspunkt i rummet.
- Provisoriska/reversibla lösningar för kontrastbehovet (t ex tejp eller liknande) kan ofta medföra en negativ inverkan på upplevelsen av rummet. För att tillgodose behovet av kontraster bör man söka långsiktigt fungerande lösningar, anpassade till den specifika miljön.
- Ibland kan det finnas arkitekturhistoriskt förankrade metoder och förebilder att utgå från i syfte att uppnå kontrastverkan.
- Det finns ofta goda förutsättningar för personer med svårt att se att uppleva kyrkan och kyrkorummet med hjälp av känseln. Utsmyckningar på inventarier och särskilda byggnadsdetaljer är ofta taktila t ex dopfunten, predikstolen, altarskåp, piscina, portomfattning osv. Det skulle kunna vara viktiga inslag i en guidning, anpassad för personer med svårt att se.

Fornlämningar

För orienterbarheten i fornlämningsområdet spelar orienteringstavlor och andra markeringar stor roll. Vid de mest kända fornlämningarna finns ofta orienteringstavlor som kanske inte alltid är läsbara för besökare med svårt att se, svårt att höra och svårt att bearbeta och tolka information. För besökare med svårt att röra sig måste det vara möjligt att komma intill skylten/orienteringstavlan som inte får sitta för högt. Skyltning och markering där stigar korsar varandra måste också utformas så att de blir kännbara och synliga (kontrasterande) för alla besökare. Olika typer av ledstråk kan vara avgörande för orienteringen för person med svårt att se. Ledstråk kan konstrueras på olika sätt. Det kan göras i form av marktäckningsmaterial i avvikande kulör eller med natursten, vilket smälter in i miljön samtidigt som det kontrasterar mot omgivande underlag.

C:14	Om informationstavla/karta finns, finns karta i relief eller som reliefkort att tillgå och/eller som talad information. <small>b,c,i</small>		Alternativ anpassad information till informationstavla/karta saknas.
-------------	--	--	---

Boverkets föreskrifter om enkelt avhjälpna hinder innefattar även utemiljön och krav på tillgänglig skyltning. Om det finns en orienteringstavla uppsatt ska det vara möjligt att ta del av denna för alla besökare. Övrig utformning som tydliga, lättförståeliga och välkända symboler, punktskrift, textstorlek m.m. anges i riktlinjerna.

C:18	Skyltinformation med punktskrift och relief på lägre höjd än 1,4 m är utvinklad från underlaget ca 45° och placerad med skyltens nederkant max 0,8 m ovan mark/golv. <small>b,c</small>	Skyltinformation med punktskrift och relief på lägre höjd än 1,4 m är utvinklad från underlaget ca 45° och placerad med skyltens nederkant max 0,9 m ovan mark/golv. <small>c</small>	Skyltinformation med punktskrift och relief på lägre höjd än 1,4 m är plan och/eller är placerad med skyltens nederkant mer än 0,9 m ovan mark/golv.
-------------	---	---	---

Besökare som ska läsa punktskrift eller relief på denna höjd måste ha en utvinklad skylt för att handen skall hamna i rätt läge så man slipper att böja sig, vilket möjliggör för rullstolsanvändare att ta del av informationen på ett bra sätt. Punktskrift har en bestämd storlek som inte kan förminskas.

C:9	Sammanfattning av längre information/instruktion finns på punktskrift och lättläst.	Sammanfattning av längre information/instruktion finns på punktskrift eller lättläst.	Sammanfattning av längre information finns varken på punktskrift eller lättläst.
------------	--	--	---

Informationsskyltar i kulturmiljöer kan variera mycket när det gäller textinnehåll och utformning. En sammanfattning av skylten på punktskrift och lättläst ger besökare med svårt att se, svårt att höra och svårt att bearbeta och tolka information en helhet i upplevelsen.

Antikvariskt perspektiv

Att förmedla platsers historier är ett av kulturmiljövårdens viktigaste uppdrag. Människor har olika behov, förväntningar och önskemål. Hur många besöker platsen och varför? Skylten bestämmer läsarens plats och utsikt. Det ställer krav på placering och vad skylten ska innehålla. Det bildas lätt gropar och vattendammar framför informationstavlor, vilket kan förebyggas med t ex en håll eller plattform. En plan yta vid informationstavlor underlättar också för tillgängligheten.

Informationsskyltars utformning och vilken typ av historia de förmedlar varierar mycket över tid. Vilken sorts historia som förmedlas till besökarna om kulturmiljöerna på platsen är beroende av strömningar inom kulturmiljövårdsektorn och samhället i övrigt. Skyltar utbyts med mycket långt intervall, vilket ställer särskilt höga krav på att de ska hålla länge både ur ett tekniskt perspektiv och som informationsbärare av platsen. Skylten på plats är ofta den enda information besökarna får om miljön.

Vid fornlämningar brukar det vanligtvis finnas en orienteringstavla som kompletteras med ytterligare skyltar som redogör för kända basfakta och arkeologiska tolkningar av fornlämningen.

Många fornlämningar som t ex gravfält i form av domarringar och andra tydliga avtryck och spår i landskapet skulle kunna lämpa sig för överföring till tredimensionell form. Fornlämningar som t ex hållristningar har särskilt bra förutsättningar för taktila skyltar. På Vitlycke museum i Tanum har man särskilt arbetat med denna typ av taktila illustrationsmetoder, då vissa utvalda hållristningsmotiv överförts till tredimensionell form på svällpapp.

3.8 Vistas i och ta del av verksamheten i byggnader/kyrkor

Det räcker inte med att komma in i byggnaden. Det ska också vara möjligt att vistas där på ett säkert sätt. Besökare med svårt att tåla vissa ämnen måste t ex vara trygga i att inventarier och inredningsdetaljer inte är av material som kan framkalla allergiska besvär. Besökare med svårt att se ska inte snubbla på eller slå i huvudet i omarkerade utstickande byggnadsdelar och lösa inventarier. Gångytorna bör vara plana eller kompenseras med t ex ramp. Nivåskillnader måste markeras synbart (kontrasterande) och med avvikande ytstruktur. Det ska finnas rätt utformade sittplatser, där besökaren med t ex svårt att röra sig tryggt kan sätta och resa sig. Besökare med svårt att se har behov av god belysning och vid eventuell guidning behövs syntolkning. Besökare som sitter i rullstol och vill delta i t ex en gudstjänst ska inte behöva sitta i kyrkgången eller bakom bänkraderna.

4:11	<p>De växter, som finns i byggnadens allmänna utrymmen, är sådana som vanligtvis inte förorsakar allergiska besvär.</p> <p>c,e,i</p>		<p>Det finns växter i byggnadens allmänna utrymmen som är kända för att förorsaka allergiska besvär.</p>
------	---	--	---

Många medborgare har stora besvär av vissa växter. Det är viktigt för tillgängligheten att ha kunskap om detta vid utplacering av såväl snittblommor som krukväxter. I referenslistan i riktlinjerna finns exempel på litteratur som ger kunskapsstöd.

4:15	<p>Inga lösa föremål, konstverk eller dylikt finns i led-/gångstråk eller är utskjutande från vägg på lägre höjd än 2,2 m över golv. Fasta föremål är markerade visuellt och kännbart.</p> <p>b,c,i</p>		<p>Lösa föremål, konstverk eller dylikt finns i led-/gångstråk eller är utskjutande från vägg på lägre höjd än 2,2 m över golv. Fasta föremål är inte markerade visuellt och kännbart.</p>
------	--	--	---

Om det finns utstickande delar och inventarier som inte kan tas bort ska dessa tydligt markeras och byggas in eller åtgärdas på annat sätt. Detsamma gäller hinder i gångytor. För besökare med svårt att se kan t ex en vägg utgöra ett ledstråk, som går att följa med teknikkäppen.

5:12	Sittplatser finns som är stadiga med rygg- och armstöd. Sitthöjd 0,5 m, sitsen lutar inte bakåt, armstödshöjden är 0,7 m. c,i	Sittplatser finns som är stadiga, har ryggstöd, men inte armstöd. Sitthöjd 0,45 m. c,i	Sittplatser är ostadiga och/eller har lägre sitthöjd än 0,45 och/eller saknar armstöd.
-------------	---	--	---

Det är viktigt att det finns någon eller några sittplatser som är tillgängliga vilket är ett behov som i de flesta miljöer borde vara lätt att tillgodose.

B:2: 2	Greppvänlig, ljushetskontrasterande ledstång på båda sidor om trappan, som sträcker sig 0,3 m förbi översta och nedersta stegframkanten. Ledstången löper oavbrutet och är möjlig att hålla i förbi infästningarna. a,b,c,i	Greppvänlig, ljushetskontrasterande ledstång på båda sidor om trappan, som sträcker sig endast på ena sidan 0,3 m förbi översta och nedersta stegframkanten. På andra sidan är ledstångens avslut markerad vid översta och nedersta stegframkanten. Det är möjligt att hålla förbi infästningarna.	Ledstång finns som inte sträcker sig 0,3 m förbi översta och nedersta stegframkanten eller där detta är omöjligt inte markerar översta och nedersta stegframkanten och/eller finns endast en ledstång och/eller saknas kontrastering och/eller är det inte möjligt att hålla förbi infästningarna eller saknas ledstång.
---------------	---	---	---

Ledstänger är ett enkelt avhjälp hinder. Utformningen är viktig och ledstången ska löpa 30 cm längre än översta och nedersta trappsteget. För personer med svårt att se innebär det en klar säkerhetsrisk om ledstången slutar för tidigt eller börjar en bit upp i trappan. Personer med svårt att röra sig behöver ledstångens stöd hela vägen.

5:5	Tekniska förutsättningar och kunskap finns för kommunikation med personer med hörselskada/dövhet. c,f,i		Tekniska förutsättningar och/eller kunskap saknas för kommunikation med personer med hörselskada/dövhet.
------------	---	--	---

För besökare med svårt att höra är t ex hörselteknisk utrustning avgörande för delaktigheten. Det kan också handla om behov av teckentolkning. Det är viktigt att personalen har kunskap om hur den hörseltekniska utrustningen fungerar och vikten av att den används. Det gäller såväl vid gudstjänsten som vid eventuella guidning och i informationsdisken.

A. Handikapptoletter

Riktlinje:

Personer med olika funktionshinder skall självständigt och med bibehållen integritet kunna använda handikapptolettens samtliga funktioner på ett tryggt och säkert sätt.

Toaletter är en självklarhet för oss alla. Det är emellertid inte lika självklart för besökaren med svårt att röra sig att få sitt toalettbehov tillgodosett. Finns det tillgång till toalett på besöksområdet ska den vara möjlig att använda för alla. Följs standarden knutet till riktlinjen möjliggörs detta för de allra flesta.

Antikvariskt perspektiv

Nivåskillnader i en kyrka kan vara en del av upplevelsen av den liturgiska och arkitektoniska uppbyggnaden av kyrkorummet. Nedan följer en kort sammanfattning av vanliga nivåskillnader i kyrkorummet som ofta kan vara ett hinder.

- Trösklar är en del av byggnadens konstruktion. Ur tillgänglighetssynpunkt är även låga trösklar ett stort hinder. Hur man förbättrar tillgängligheten vid trösklar beror på rådande specifika omständigheter med trösklars höjd, ursprunglighet, ålder osv. Kan tröskeln tas bort eller kan den kompletteras med en kil eller liknande?
- Altaret ligger ibland upphöjt med flera steg. Kyrkorummets upphöjda kor har en liturgisk förklaring genom Via Sacra som symboliseras i kyrkorummet från väst till öst som en väg mot himmelriket. Svenska kyrkans liturgi har under senare år ändrats bl a avseende nattvardsfirandet. I det nya mässfirandet tillämpas ofta "gående/stående" duklag vilket innebär att nattvardsgästen förblir stående. Altarringen och knäfall används därmed i allt mindre utsträckning. Bruket att fira nattvard varierar mellan olika församlingar. För allas lika användning av kyrkorummet och deltagande i förrättningar måste även tillgänglighetsaspekten ses över i församlingen så att alla ges samma förutsättningar att kunna delta i t ex nattvarden.

De medeltida nivåskillnaderna i Varnhems kyrka återskapades på 1920-talet. I höjd med lekbrödrakoret försvårar de många avsatserna framkomligheten. Smidesstaket har placerats utmed stegen vilket underlättar orienteringen och minskar snubbelfaran.

- Trappor och steg bör kontrastmarkeras. Utförandet kan variera beroende på trappors material, ålder, utförande osv. Ibland kan det finnas arkitekturhistoriska förebilder t ex s k "lågerhuggen" trappfront, vilket använts t ex för kalkstenstrappor i äldre byggnader. Man bör söka en långsiktig lösning för bättre kontrast och inte en tillfällig och reversibel. Det är viktigt att klargöra vad som är autentiskt och ursprungligt och vad som är ett senare tillägg i miljön. Kunskapen om detta är viktigt för val av lämplig tillgänglighetslösning.
- Ledstänger på viktiga platser bör generellt vara en relativt enkel åtgärd att tillgodose under förutsättning att konstruktion, material och dimension är väl anpassade till byggnadens förutsättningar.

Belysningen i kyrkor är ofta begränsad och dämpad vilket medför att många äldre och personer med svårt att se har svårt att följa med i texter från bänkraderna. Ofta kommer ljuskällan från ljuskronor i taket ovanför bänkarna. Upplevelsen av kyrkorummet präglas ofta av det naturliga ljuset från kyrkofönstren. Belysningen i kyrkan uppfyller säkerligen inte alltid de normer som anges för tillgänglighetsbehoven, men har en stor betydelse för upplevelsen av kyrkorummet och atmosfären.

Det är viktigt att skapa en balans mellan ett stämningsskapande och ett funktionellt ljus i ett kyrkorum. Tillräckligt ljus måste finnas i anslutning till centrala funktioner som in- och utgång, nödutgångar, informationstavlor osv. Armaturen i ett kyrkorum är också en fråga om utformning som ska samverka med rummet i övrigt.

Alla kyrkans besökare ska kunna erbjudas sittplats för att kunna delta i kyrkans evenemang. I många kyrkor är detta inte en självklarhet, men i de flesta kyrkor är tillgängligheten till kyrkbänkarna tillgodosedd

I kyrkorummet finns många inventarier och arkitektoniska detaljer som är särskilt taktila. Den medeltida dopfunten i Varnhems kyrka har en kraftig relief.

Kyrkans fasta inredning i form av t ex **kyrkbänkar** är en del av kyrkans karaktär. Bänkkvarterens form, volym och symmetri har i allmänhet stor betydelse för helhetsintrycket av balans och harmoni i kyrkorummet. Bredd, djup och höjd i bänkarna överensstämmer sällan med angivelserna för att uppnå tillgänglighet. Kyrkans bänkar är ofta ändrade och rygg- och sittbrädor är sällan intakta. De bäst bevarade delarna är vanligtvis skärmar, dörrar och gavlar, d v s bänkarnas inramning.

Sidogångar har ibland tagits upp genom avkortning av bänkar liksom tvärgångar genom avlägsnande av bänkar. Äldre bänkar från t ex 1600-talet är ofta slutna med en grind på gavlarna vilket försvårar för många att komma till att få sitta tillsammans med övriga. Även de öppna bänkar som blev vanliga på slutet av 1800-talet kan vara svårt att komma till med t ex rullstol. Rullstolsanvändare kan under sådana förhållanden bli hänvisad till att sitta i kyrkogången alternativt längst bak i kyrkorummet bakom bänkraderna.

Tillgängligheten har i många kyrkor lösts så att man i någon del av bänkkvarteren tillskapat plats för rullstol. Borttagande eller ändring av kyrkbänkarna är en tillståndspliktig åtgärd enligt KML. I flera nyklassicistiska kyrkor är den stora mängden bänkar ofta ett problem eftersom antalet kyrkobesökare numera sällan kan fylla så många platser. I många kyrkor har flera bänkrader längst ner alternativt längst fram i kyrkan borttagits för att tillskapa plats för bl a fler aktiviteter i kyrkan och för att skapa möjlighet för t ex personer i rullstol att kunna delta och sitta nära anhöriga. I de flesta kyrkor har ändringar i bl a bänkarna gjorts för att tillmötesgå olika behov. Det finns olika sätt att tillgodose tillgängligheten i olika kyrkor och val av lösning kan variera från kyrka till kyrka.

3.9 Ta del av skriven information

Byggnader/kyrkor och fornlämningar

Tillgängliga skyltar liksom tryckt textinformation ska oavsett vilken miljö det gäller utformas i enlighet med riktlinjerna och standarden i Boverkets allmänna råd utifrån föreskriften om enkelt avhjälpna hinder.

Hur kunskap om den enskilda kulturmiljön ska förmedlas med skyltar kan variera beroende på vilken miljö det handlar om, vilken typ av information man vill förmedla och vilken sorts information man behöver för att tillgodogöra sig upplevelsen av platsen för personer med svårt att se. Lättlästa och begripliga skyltar är viktiga, så att besökarna inte skräms av specifika begrepp eller komprimerade faktatexter som kan vara svåra att ta till sig.

Antikvariskt perspektiv

Länens kulturmiljövårdande institutioner är oftast ansvariga för informationsskyltars utformning och budskap, vilket medför variationer i skyltars utformning. De flesta skyltarna i Västra Götalands län är placerade i direkt anslutning till fornlämningen och består vanligen av både text och illustration. Den vanligaste skyltvarianten är en inramad informationstext som ibland är placerad med en lutning på ca 45° vinkel monterad på ca 1 m höga plankor som är fastgjutna eller nedslagna i marken. En

fornlämningsmiljö kan ibland innehålla en serie skyltar som på olika teman illustrerar olika dimensioner av den historiska miljön.

II Implementering av modellen och metoden i två kulturmiljöer

Den antikvariska kompetensen bedömer oftast hur ett förslag till t ex en tillgänglighetslösning ur ett estetiskt perspektiv med material, utförande och dimensioner är arkitektoniskt anpassad till byggnaden. Under avsnitt 3.3 redogörs för förslag till en processinriktad arbetsmodell med brukarperspektivet som en viktig del i ärendehantering.

Inventeringsmetoden som arbetats fram syftar till att definiera såväl tillgänglighetsbehoven som de kulturhistoriska förutsättningarna. Tillgänglighetsaspekterna tillgodoser handikapperspektivets definition av tillgänglighet d v s att kunna komma till, komma in i, orientera sig, vistas i och ta del av verksamhet. Inventeringsmetoden är uppbyggd i 5 moment:

1. Miljö/byggnadsbeskrivning och kulturhistoriskt värde.
2. Aktuella förutsättningar beskrivs utifrån respektive riktlinje/standard enligt ett särskilt utformat inventeringsformulär (bil.1,2,3) för kyrkor och fornlämningar. Enkelt avhjälpta hinder är särskilt markerade (EAH).
3. Utifrån genomförd inventering och beskrivning av tillgängligheten kompletteras respektive behov med en antikvarisk kommentar och bedömning utifrån en kulturhistorisk värdering och om det krävs tillstånd enligt kulturminneslagen (KML).
4. Efter varje delområde görs en sammanfattande analys med slutsatser från tillgänglighets- respektive antikvariskt perspektiv.
5. En handlingsplan med prioritering formuleras därefter utifrån de olika delanalyserna.

Inventeringsverktyget innehåller även en användarmanual i form av en ordlista med begrepp, mått och användbara länkar för fakta om tillgänglighet.

5. Varnhems klosterruin och Blomsholms fornlämningsområde

I kapitlet nedan beskrivs de utvalda kulturmiljöerna Varnhems klosterruin och Blomsholms fornlämningsområde och redogörs för analyser från inventeringsmaterialet. Kyrkan i Varnhem är en levande församlingskyrka men också en unik kulturhistorisk miljö med särskilda egenskaper och karaktär. En del tillgänglighetsfrågor är specifika för Varnhem, men de flesta är gemensamma för många kyrkor. Nedan visas ett utsnitt av inventeringen (del 2 – 5) utifrån exemplet Varnhems klosterkyrka, kyrkorummet (bil.1). Exemplet handlar om behov av ledstång

och kontrastering av nivåskillnader i kyrkorummet, vilket kommenteras utifrån ett antikvariskt perspektiv. Allmänna reflektioner kring tillgängligheten i kyrkorummet finns tidigare redogjort för i kap 3 Tillgängliga kulturmiljöer – ett resonemang.

Varnhems kyrka och klosterruin är en av länets mest välbesökta kulturmiljöer. Detta är i sig en grund för att både vårda och bevara kyrkans kulturhistoriska värden och att göra den tillgänglig för så många som möjligt. Det är en central uppgift att i en så känslig och unik kulturhistorisk miljö finna långsiktigt hållbara tillgänglighetslösningar som kan samverka med den kulturhistoriska och unika kyrkomiljön. Varnhems kyrka omfattas av bestämmelserna i KML 4:e kapitel. Den intilliggande klosterruinen som är en fast fornlämning omfattas av KML 2:a kapitel. Klosterruinen är en fast fornlämning med gränsbestämt område (RAÄ-nr Varnhem 94:2) Varnhems kyrka och klostermiljön ingår också i ett område av riksintresse för kulturmiljövården som omfattar den kulturhistoriskt präglade regionen kring de västgötska platåbergen.

En kulturhistorisk bedömning, karaktärisering och redogörelse för kyrkans kulturhistoriska värden måste ligga till grund för en bedömning av hur tillgänglighetsbehoven skulle kunna tillgodoses i Varnhem. På detta sätt framgår vad som är ursprungligt, vad som är senare tillägg och vilka som är kyrkans mest centrala uttryck och kulturhistoriska värden. Inventeringsverktygets inledande miljöbeskrivning redogör för hur kyrkan och kyrkorummet har förändrats över tid.

En handlingsplan för tillgängligheten bör inarbetas i en vård- och underhållsplan för kyrkan.

INVENTERINGSPROTOKOLL

5. Kyrkorummet

Objekt: Varnhems klosterkyrka

Delområde: Långhuset

Ort: Varnhem

Datum: 050426

 = Grön = Tillgänglig
 = Gul = Ej fullt tillgänglig

EAH= Enkelt Avhjälp Hinder
 (BFS 2003:19, HIN 1)

Nr.	Tillgängligt = grönt	Aktuella förutsättningar.	Antikvarisk kommentar, tillstånd enl. KML
EAH EAH	 	Ledstång är greppvänlig. Finns på båda sidor om trappan.	Förslag till utformning av ledstång ska godkännas enligt KML.
EAH		Ledstång sträcker sig 0,3 m förbi översta trappsteget.	
EAH		0,3 m förbi nedersta trappsteget.	
EAH EAH	 	Ledstång löper oavbrutet har ett tvärsnitt på ca 4 cm.	

Sammanfattande analys – Vistas i och ta del av verksamhet

Ur tillgänglighetsperspektiv:

Trapporna används av personer som inte är rullstolsburna eller använder rollator, men kan ha svårt med balansen, använder käpp som avlastning eller har synnedsättningar av skiftande grad. Avsaknaden av ledstång försvårar eller kan göra det omöjligt att använda trappan. Personer med svårt att röra sig behöver ledstången som stöd. Personer med svårt att se använder ledstången som stöd och orientering i trappan. Ledstång som orientering är också viktig för personer med svårt att bearbeta och tolka information.

Eftersom kyrkan i alla sina delar är byggd av kalksten finns inga naturliga kontraster. Trapporna flyter visuellt ihop med golvet vilket utgör en stor risk att skada sig. Kontrastmarkeringar ska utföras i enlighet med Boverkets föreskrifter avseende placeringen och kontrasteringsgrad. Däremot kan utformningen variera.

Ur antikvariskt perspektiv:

Återskapandet av trappor och golvnivåer i kyrkorummet ingick som en del av Curmans restaurering och återskapande av kyrkans medeltida stildrag på 1920-talet. Golvet befintliga kalkstensplattor är från denna restaurering. Nivåerna symboliserar den hierarkiskt indelade klosterkyrkan som ursprungligen var indelad i olika altarnivåer. Kyrkans nivåskillnader är ett väsentligt uttryck för Varnhems ursprungliga funktion som cistercienserkyrka.

I en kulturhistorisk miljö som Varnhem ställs särskilda krav på hur t ex en permanent kontrastmarkering ska vara utformad och anpassad till kyrkorummets karaktär. Nuvarande provisoriska tejp som markerar trappsteg och utskjutande delar är en reversibel lösning som inverkar negativt på upplevelsen av kyrkorummet.

Diskussion:

Kyrkans olika nivåskillnader är ett stort problem särskilt i samband med församlingsaktiviteter och guidningar i kyrkan. Kontrastmarkering av kyrkans golvnivåer bör ges en bättre utformning i enlighet med kyrkans karaktär. Eftersom golvet kalkstensplattor inte är medeltida och ursprungliga finns det utrymme för förslag till eventuella tillgänglighetsåtgärder i form av t ex markeringar i stegens framkanter. En ledstång invid trapporna skulle kunna utformas t ex i svart smide, vilket även skulle kontrastera mot kalkstensväggarna.

5.1 Varnhems kloster- En historisk översikt

Den äldsta klosteranläggningen uppfördes 1160, varifrån man funnit lämningar från köket och den västra längan. År 1234 härjades hela klosteranläggningen och kyrkan av en omfattande brand vilket totalförstörde anläggningen. Samma år återuppbyggdes kyrka och klosterutrymmen. Under slutet av 1200- och 1300 talen inföll klostrets blomstringstid. Klostret var rikt och ägde stora jordområden i Västergötland erhållna genom gåvor och testamenten. Klostret drabbades åter av eldsvåda då det brändes år 1394. Klostret renoverades därefter nödtorftigt och verksamheten avklingade därefter.

I samband med Gustav Vasas reformation 1527 indrogs klostrets egendom till staten. Klosterstiftelsen upphörde 1532 och därefter lämnades klostrets olika egendomar som förläningar till olika adelsmän. Anläggningen brändes åter av danskarna 1566

och lämnades därefter att förfalla. Stora delar av klostermurarna användes för återuppbyggnad av kyrkans murar i samband med De la Gardies renovering.

Söder om klosterkyrkan ligger ruinlämningarna efter konventsbyggnaderna. Klosters kyrkogård bredde ut sig norr och öster om kyrkan. Väster och söder om kyrkan och huvudbyggnaderna låg klosters stora ekonomibyggnader för olika praktiska ändamål. Byggnaderna var grupperade kring en öppen klostergård och har genom den fyrlängade korsgången stått i förbindelse med varandra och klosterkyrkan. Munkarnas ingång låg i östra änden av kyrkan medan lekbrödernas ingång låg i väster. Bland ekonomibyggnaderna fanns bl a portvaktshus, kvarn, magasin, olika byggnader för lantbruket samt härbärge för resande. Abboten bodde i en flygel till östra längan, munkarna i den östra längan och lekbröderna i den västra. De gemensamma sovrummen (dormitoria) låg en trappa upp. Kyrkan användes under munkarnas tid endast för klosterinvånarnas eget gudstjänstbruk.

Klosterruinen framgrävdes och rekonstruerades åren 1923-27 under ledning av arkitekt Axel Forssén till en ruinpark. I samband med renoveringen har all nyinlagd sten märkts upp med RN (då man ersatt en gammal sten med ny) respektive RK (då man lagt i en ny där den ursprungliga saknades). Den västliga delen av anläggningen undersöktes och konserverades även under 1970-talet. Vid detta tillfälle påträffades även stora delar av den yttre klostermuren. Under de konserverade lämningarna påträffade man äldre byggnader, sannolikt de äldsta konventsbyggnaderna. Klosterruinen var före utgrävningen helt dolda under mark, ibland till ett djup på två meter.

Varnhems kyrka och klosterruin är ett av länets främsta besöksmål. Klosterruinen är skyddad som fast fornlämning och ingår i ett gränsbestämt fornlämningsområde. Klostret blev efter om- och utbyggnaden på 1200-talet landets största munkkloster, jämförbart med kontinentens landsbygdskloster. Varnhems kloster var det medeltida Sveriges största munkkloster och en av Västsveriges kulturellt, ekonomiskt, socialt och politiskt mest betydelsefulla institutioner under den katolska tiden.

Klosterruinen har ett unikt dokumentationsvärde som cistercienserkloster med den intilliggande bevarade och ombyggda klosterkyrkan. De bevarade (och delvis restaurerade) murarna berättar om klosters organisation och uppbyggnad.

Beskrivning

Korsgången inramade den fyrkantiga klostergården och förband de olika längorna med varandra och kyrkan. Mot klostergården har korsgången öppnat sig med ingångar i öster och väster. Vid korsgångens södra länga finns rester av en åttkantig byggnad som var klosters lavabo där munkarna och lekbröderna tvättade sina händer på väg till och från matsalen. Utgrävningsfynd i form av påträffade bronskranar och en stensködd rörgrav vittnar om byggnadens funktion.

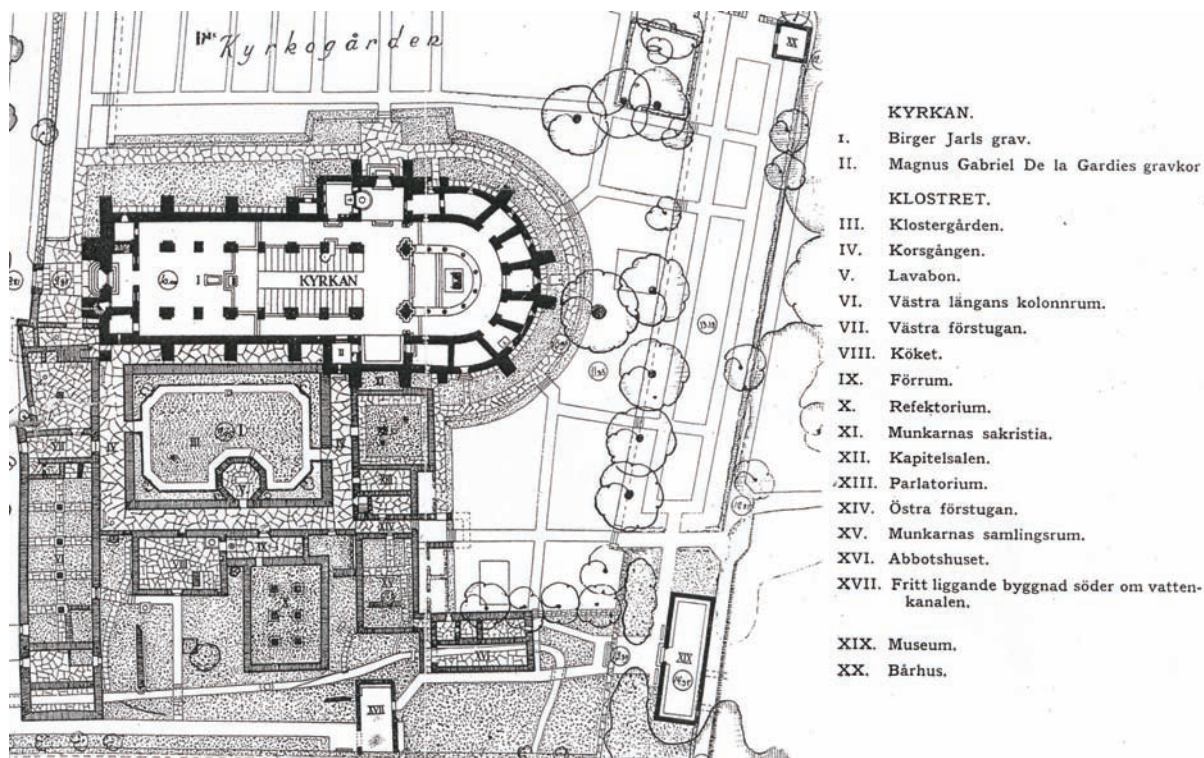
Östra längan ligger i rät vinkel mot klosterkyrkan och anslöt till tvärskeppets sydgavel. Längan inrymde två större och fyra mindre rum. Närmast kyrkan påträffades i samband med utgrävningar ett litet rum som förmodligen ursprungligen var kyrkans sakristia eller bibliotek. I längan inrymdes kapitelsalen (klosters viktigaste rum), samtalsrum (parlatorium) liksom ett vaktrum (eller liknande) samt munkarnas arbetsrum (auditorium).

I den **södra längan** låg de gemensamma rummen med kök och matsal (refectorium). Längan uppbyggdes av tre byggnader med självständig utformning vars förenande länk var den södra korsgången. I refectoriet påträffades sex pelarfundament som ursprungligen täcktes av tolv kryssvalv. Öster om refectoriet har påträffats en större eldstads- eller ugnskonstruktion.

I den **västra längan** bodde lekbröderna. De skötte jordbruket och arbetade i klostrets verkstäder med ansvar för klostrets materiella verksamhet. Längan domineras av det 25x9 meter stora cellariet, arbetsrummet som ursprungligen täcktes av tio kryssvalv. Längst i norr finns resterna av lekbrödernas nattrappa som ledde från dormitoriet i andra våningen till korsgångens nordvästra hörn, nära lekrödraportalen till kyrkan.

Den yttre muren har där den påträffats och markerats i väster och söder haft en genomsnittlig bredd av 1,2 meter med en höjd på ca 3 meter. Muren som var ca 800 meter lång var uppförd av kalksten i skalmurskonstruktion. Den gamla och den nya kyrkogården avdelas av en terrassmur som uppfördes på den gamla klostermuren. Detta utgjorde ursprungligen klostrets begränsning mot öster.

Söder om kyrkan på ca 140 meters avstånd låg klostrets kvarn i klosterområdets sydöstra hörn. Vattnet kom från en ca 300 meter lång kanal från ett naturligt källsprång på Billingens sluttning mot väster. Från kanalen leddes vattnet i en mindre kanal vidare till klosterbyggnaderna och genom klostrets västra delar.

Varnhems kyrka och klosteruin är uppförd utifrån en plan vars huvuddrag är gemensamma för cistercienserklostren. Klostergården omges i öster av munkarnas länga, i väster av lekbrödernas länga, i söder av köksfunktionerna och i norr av kyrkan som tidigare genom olika öppningar haft förbindelse med klostret.

Tillgänglig klosteruin

Klosterruinen omfattar ett system med förbindelsegångar, profana och sakrala utrymmen samt klosterträdgården och det tillhörande museet. Klosterruinen har

inventerats enligt de riktlinjer och den standard som formulerats för tillgängligheten. De centrala frågeställningarna för tillgängligheten är förutsättningarna för att kunna komma till, komma in i, orientera sig, vistas i och ta del av verksamhet.

En central frågeställning för alla typer av åtgärder är vad det är man vill och behöver se och uppleva för förståelsen av miljön. Vad ska göras tillgängligt? De ekonomiska resurser som finns för åtgärder och insatser i fornlämningsmiljöer är mycket begränsade. Insatserna måste ställas i relation till ekonomiska resurser, vilka tillgänglighetsåtgärder som ska prioriteras och för kulturmiljöns bevarande. Det är inte upplevelsen och tillträdet till samtliga enskilda utrymmen som är centrala för upplevelsen av klostret. Det är förståelsen av klostrets uppbyggnad och organisation, d v s upplevelsen av helheten, som är viktig att skapa förutsättningar för att uppleva.

Klostergångarnas bredd och utrymmenas öppningar i ruinen är breda nog för t e x en rullstol även om framkomligheten varierar på grund skarvar och ojämnheter mellan kalkstensplattorna. Det finns alltså möjlighet att med rullstol ta sig runt gången och med hjälp av bra information få en uppfattning om klostrets uppbyggnad utan att behöva träda in i varje enskilt utrymme. Samtliga utrymmen i klostret ligger ett steg nedanför gången. Vissa konstruktionsdelar i form av t e x pelare och pelarbaser finns bevarade i vissa utrymmen.

Genom en smal men tillräckligt bred ingång för rullstol kommer man in i klosterruinen.

Klosterutrymmena ligger ett steg nedanför klostergången. En viktig antikvarisk frågeställning är om nivåskillnaden ska utjämnas med en reversibel eller permanent åtgärd.

Komma in

Samtliga klosterutrymmen som ligger i anslutning till korsgången ligger ett eller två steg nedanför gången. Öppningarna till de olika utrymmena har en bredd som möjliggör t e x för en rullstol att passera öppningen, medan nivåskillnaden utgör ett

hinder. Markytan inne i de olika utrymmena är grästäckt och omges av delvis gräsövertäckta kalkstensplattor utmed murarna. Plattorna i olika dimensioner och skick är lagda som steg i alla dörröppningar och i klostergången. En del plattor är skadade vilket utgör en snubbelrisk. De flesta kalkstensplattorna är sannolikt ursprungliga, men omlagda i samband med utgrävningar av klosterruinen på 1970-talet. En utjämning i form av justering eller utbyte av vissa plattor skulle inte inverka på upplevelsen av ruinen, men på ett enkelt sätt göra den tillgänglig för fler.

- Vissa rum som munkarnas kapitelsal och tvättrummet skulle kunna tillgängliggöras med hjälp av t ex ramper. På så sätt skulle man möjliggöra besök för fler till ett av klostrets mest sakrala rum samt till ett rum med en vardaglig men central funktion för klosterorganisationen. Åtgärden möjliggör för fler att komma in till vissa enskilda utrymmena även om det är svårt att ta sig runt i rummen på grund av stenarnas ojämnheter och de gräsbevuxna stenskarvarna.

- Klosterträdgården är en av de delar i klostret som tilldrar sig ett särskilt stort allmänt intresse. Trädgården kan nås inifrån klostret eller från den västra klostermuren. För personer i t ex rullstol eller med rollator är det idag omöjligt att självständigt komma fram till trädgården eftersom vägen utanför muren har varierande täckning och är alltför smal medan lutningen är tillfredsställande. En breddning av vägen skulle medföra att man med rullstol kom hela vägen fram till klosterträdgården. Inom trädgården finns plana och breda gångar medan grustäckningen däremot är alltför grov för t ex en rollator eller rullstol. Från trädgården har man också en fin vy över klosteranläggningen och kyrkan.

Vistas i och ta del av verksamheten

Befintliga vilplatser i korsgången och vid klosterträdgården utgörs av otillgängliga, förfallna och enkelt utformade bänkar som är placerade på lagom avstånd från varandra. I en så välbesökt kulturmiljö som Varnhems klosterruin bör fungerande bänkar vara en självklarhet.

- Förslag till utformning av bänkar bör utarbetas. Bänkarna ska uppfylla kraven på tillgänglighet och harmoniera väl med miljön.

Stigen mot klosterträdgården är smal och bänken invid är låg. Klosterträdgården är en viktig del av klostret att göra tillgänglig för fler. Med bättre marktäckning skulle man kunna ta sig ända in i trädgården.

Ta del av information och verksamhet

Informationsskyltar i ruinen beskriver de olika rummens ursprungliga funktion. Skyltarna är placerade långt inne i de olika utrymmena, vilket medför att många inte har möjlighet att ta del av informationen eftersom en del har svårigheter med att ta sig in i rummen.

- Ett konsekvent utformat skyltprogram bör utarbetas för kyrkan, klosterruinen samt museet.
- Skyltarnas placering är avgörande för tillgängligheten. Informationsskyltarna bör flyttas ut från rummen och placeras i klostergången bredvid ingången till varje rumsfunktion.
- En audioguide skulle vara värdefull i Varnhems klosterruin.
- Information ska finnas att tillgå om tillgängligheten i klosterruinen.

I klosteranläggningens centralt placerade "lavabo" tvättade sig munkarna före maten. Den taktila modellen av kyrkan och klostret skulle kunna flyttas närmare kyrkans ingång för en tidig orientering av miljön. För bättre tillgänglighet skulle informationsskyltarna i ruinen kunna placeras i klostergången. En annan viktig åtgärd i klosterruinen är en utjämning av nivåskillnaden i ingången till bl a tvättrummet.

Taktil modell

I "lavabon" (tvättrummet) finns en tredimensionell modell i gjuten brons som illustrerar klosteranläggningens och kyrkans medeltida utseende och uppbyggnad. Rummet har en åttkantig form och var försett med kryssvalv och fönster. I tvättkaret tvättade munkarna händerna före och efter maten. Modellen är placerad på en uppbyggnad som ska motsvara placeringen av det tvättkar som ursprungligen fanns i rummets mitt. Den otillgängliga placeringen av skyltmodellen inne i rummet kan

förstås av att tvättrummet ligger ungefär i klosteranläggningens mitt och därigenom har man ett bra utgångsläge till resten av anläggningen.

- Modellen bör flyttas ut från tvättrummet och placeras någonstans vid klostergångens början nära kyrkan så att t ex person med svårt att se kan ges en tidig överblick, orientering och förståelse av anläggningen. Modellen har en pedagogisk betydelse för alla besökare. Seende läser modellen med både syn och känsel vilket bidrar till en förstärkt förståelse av anläggningen.
- En planritning över klostret och kyrkan skulle kunna göras i taktill form överförd till exempelvis svällpapp. Sådant material skulle vara användbart på plats och även vara möjligt att förbeställa, så att man kunde bekanta sig med miljön innan besöket.

Museet

Museibyggnaden i ruinparkens sydöstra hörn uppfördes 1926 efter ritningar av Axel Forssén för att hysa fynden från 1920-talets utgrävningar av klosterruinen. Museet utformades som en envånings kalkstensbyggnad där arkitektur- och skulpturfragment ställdes upp i rader utmed väggarna. Särskilt värdefulla fynd förvaras i Riksantikvarieämbetets magasin i Stockholm. Mellan åren 1983 och 1985 projekterades och genomfördes en total omorganisation av klostermuseets samlingar och en ny permanent utställning inrättades i byggnaden. Utställningen är åter under omarbetning.

Museet kan nås från en promenadstig utmed ruinens murar samt från en ingång i kyrkogårdens nordöstra del. Om man kommer från promenadstråket ligger museibyggnaden förhöjd ovanför ruinen och avskiljs från marken med en hög kalkstensmur med trappa. Museets otillgängliga placering ovanför ruinen ger dock en bra vy över ruinen och kyrkan.

Från kyrkogården når man museibyggnaden via en plan kyrkogårdsgång med ingång i kyrkogårdens sydöstra del. Gången har löst och ganska grovt makadam, vilket försvårar framkomligheten för många.

Entrén till museet har ett högt läge ovanför ruinen. Stigen upp till museet utmed ruinen har en relativt brant lutning. Förbättrad tillgänglighet av befintliga förhållanden skulle bli en kräva att stigen upp till museet försågs med vilplan och att entrén till museet byggdes om. Båda åtgärderna skulle kräva omfattande arbeten. Tillgängliggörande av stigen skulle behöva föregås av arkeologiska undersökningar. Eventuell ombyggnad av entrén till museet skulle innebära ramper både upp till byggnaden och i anslutning till museientrén.

- Eftersom ett tillgängliggörande till museet utifrån befintliga förhållanden skulle kräva omfattande åtgärder får alternativa förslag sökas. Kyrkogårdsgången på kyrkogårdens nordöstra del förbinder museet från den nordöstra ingången till kyrkogården. Kyrkogårdsgångens grova marktäckning behöver ersättas med ett packat grus av mindre kornstorlek. Markytan framför museet skulle behövas planas ut och trappan kompletteras med en permanent ramp i samma stenmaterial som den nuvarande stentrappan. På så sätt skulle person i rullstol kunna ta sig självständigt fram till och in i museet.

6. Blomsholm - skeppssättning och domarring

Blomsholm är ett av länets mest välbesökta fornlämningsområden och ligger strax nordost om Strömstad. I Blomsholm finns Bohusläns största domarring, största gravhög samt en av Sveriges största skeppssättningar. Området omfattar sammantaget ett 160-tal gravar och utgör en av Bohusläns mest framträdande järnåldersmiljöer. Skeppssättningen, domarringen och storhögarna ligger inte intill varandra men är visuellt möjliga att uppfatta på avstånd från varandra genom siktlinjer och öppenhet i landskapet. Blomsholm utmärks av gravarnas monumentalitet och antal i området. Utifrån fornlämningarnas art kan man utläsa att området hade en stor lokal betydelse under järnåldern. Vattennivån under denna tid var 10 meter högre än idag. Närheten till vattnet var avgörande för kommunikationer och handelsvägar.

Den förhistoriska miljön vid Blomsholm är en särskilt pedagogisk, tydlig och intressant fornlämningsmiljö med stort allmänt intresse. Skeppssättningen och Grönehög uppfördes ursprungligen nära strandkanten. Den förhistoriska miljön kan även idag tolkas och förstås utifrån nutida landskapsförhållanden. Blomsholm har en stark historisk kontinuitet och fick även betydelse under Karl XII:s krig med Norge då säteriet användes som fältsjukhus. Det sägs att avlidna soldater begravdes i skeppssättningen. Till området finns även många sägner och folktroföreställningar knutna.

Blomsholms fornlämningsområde skulle kunna indelas i tre olika delmiljöer med skeppssättningen, domarringen (med gravfält, bautastenar och fossila åkrar) samt Grönehögs storhögar. Blomsholms fornlämningsmiljö är iordninggjord för besökande med informationsskyltar, parkeringar och promenadstigar men saknar genomgående vilplatser med bänkar.

I närheten av fornlämningsområdet ligger Blomsholms Säteri med manbyggnad, flyglar, ekonomibygnader och f d statarlänga. Säteriet är i privat ägo. Statarlängan från 1899 inrymmer ett museum som beskriver Säteriets historia och den kulturhistoriska miljön kring Blomsholm. I ett av rummen finns en statabostad som återställts i ursprungligt skick. Miljön vid Blomsholm ingår idag i Ekomuseum Gränsland som omfattar norra Bohuslän, Dalsland och Østfold i Norge.

Mellan 1993 och 1998 genomfördes ett omfattande fornvårdsarbete i Blomsholm. Avsikten var att visa fram helheten i landskapet och återskapa kontakten mellan fornlämningarna. Vegetationen på och vid gravfälten röjdes bort och platserna förvandlades till luftig hagmark som betas av får. I området inrättades också en skyltad kulturslinga genom miljön som på olika sätt berättar om lämningarna man möter.

Inventeringsmallen som presenterats tidigare har legat till grund för de bedömningar och förslag som redovisas nedan.

6.1 Ett tillgängligt Blomsholm

Hänsyn till miljö, terräng och upplevelsen av fornlämningen är avgörande för både tillgängligheten och bevarandeperspektivet. Upplevelsen av fornlämningen är lika viktig för personer med funktionsnedsättningar som för alla andra.

Fornlämningsmiljön betraktas ur ett helhetsperspektiv och har inventerats med hjälp av de mallar som utarbetats specifikt för fornlämningar. Inventeringsresultatet visar att delar av miljön inte kan tillgängliggöras samtidigt som området i sina delar med ganska enkla åtgärder skulle kunna förbättras utifrån nuvarande förhållanden.

Skeppssättningen ligger inte långt från parkeringen, men på vägen fram finns flera hinder. Stigen efter bron har en brant stigning. Den anlagda stigen har en upp trampad mittsträng och är svårframkomlig t ex för personer med rullstol. Området saknar vilplatser.

Gångvägarna i fornlämningsmiljön är generellt inte tillgängliga för rullstolsanvändare och för personer med rollator. Personer med eldrivna rullstolar kan klara vissa lutningar. Lutningen och höjden på **skyltarna** samt textstorleken uppfyller tillgänglighetsbehoven. Däremot saknas möjlighet att taktilt läsa skyltinformationen. I området med skeppssättningen finns en orienteringsskylt med illustrationskarta som visar de olika fornlämningarnas belägenhet i området. Skyltens grafiska utformning skulle kunna lämpa sig för "överföring" till en taktill skylt där gravfält, skeppssättning, gravhögar, fossila åkrar samt herrgårdsmiljön samt deras belägenhet i relation till varandra åskådliggörs tredimensionellt. Eftersom en stor grupp människor inte har möjlighet att besöka fornlämningarna vid domarringen på plats i landskapet bör en särskilt tydlig och tillgänglig information om området utarbetas.

Taktill och även talad information över området borde även finnas att tillgå vid t ex Strömstad turistbyrå. Då kan besökare med olika svårigheter förbeställa information för en bättre förståelse av området innan besöket. Informationen kan även innehålla uppgifter om områdets fysiska förutsättningar med bl a lutningar och framkomlighet.

Statarlängan invid Blomsholm säteri har iordningställt som informationscentrum över Blomsholms kulturmiljö. I byggnaden finns toaletter, men ingen som är handikappanpassad. Trappan vid entrén försvårar för t ex personer med rullstol.

Byggnaden som utställningslokal har en viktig och central funktion i kulturmiljön. Förslag till hur den skulle kunna tillgängliggöras i sina delar bör utarbetas.

Skeppssättningen ligger nära parkeringsplatsen. För att komma fram till skeppssättningen måste man passera en bro och därefter följa en grästäckt stig med en slitageyta om ca 20 bredd har bildats. Skeppssättningen och det omgivande fornlämningsområdet omfattar området mellan de omgivande åkerytorna. Skeppssättningen omges av 9 högar och 8 stensättningar, vilka framstår som mer eller mindre tydliga runtom skeppssättningen.

- Parkeringen har en marktäckning med grov småsten som vid området närmast bron behöver ersättas med grus i mindre dimensioner. En markerad handikapplats bör inrättas i närheten av bron.
- Stigen efter bron har en alltför brant lutning samtidigt som påfarten till bron sluttar neråt vilket gör det svårt att röra sig självständigt med t ex rullstol. En höjning av bron skulle innebära att den branta stigningen minskades. Den grästäckta stigen har en hårdgjord upptrampad yta som är ca 20 cm bred. För bättre tillgänglighet skulle gångvägen i sin helhet behöva hårdgöras fram till fornlämningsområdet.
- Gångvägen fram till skeppssättningen är en grästäckt gångstig. I gräset finns en upptrampad hård slitageyta. Stigen inom fornlämningsområdet är uppbyggd på en grustäckt duk som är lagd ovanpå marken i syfte att undvika ingrepp i fornlämningen. Gångvägens första del från parkeringen fram till fornlämningsområdet skulle kunna iordningställas enligt tillgänglighetsbehoven. Därefter skulle markarbeten på befintlig stig medföra ingrepp i gravfältet. Med sådana förutsättningar får alternativa vägsträckningar sökas. Ett förslag till alternativ väg till skeppssättningen är att åkermark utanför fornlämningsområdet tas i anspråk för iordningsställande för väg. Förslaget förutsätter bl a markägarens tillstånd. Vägen skulle enligt detta förslag löpa parallellt med befintlig väg och följa skeppssättningens västra sträckning. Skeppssättningen ligger på en liten höjd, vilket kan försvåra upplevelsen av skeppet från t ex en rullstol. Det går inte att med rullstol komma in i skeppssättningen utan att bygga en ramp som leder in i själva "skeppet". En sådan tillgänglighetslösning kan inte anses vara relevant att utreda vidare, eftersom den skulle bli alltför dominerande för platsen.

För personer med svårt att se tillgodoses orienteringsbehoven genom en naturlig kontrastlinje mellan gräs och väg. Det finns dessutom möjlighet att komma in i skeppssättningen samt känna på stenarna. Skyltar eller övrig information finns däremot inte i taktil form.

Skeppssättningen ligger upphöjd i landskapet, vilket medför att t ex personer i rullstol inte kan komma hela vägen fram till stenarna. En tillgänglig väg skulle kunna anordnas utmed åkerytan. På detta sätt skulle man kunna följa och uppleva skeppssättningens utbredning.

En tillgängliggjord informationsplats för hela Blomsholmsområdet skulle kunna inrättas exempelvis på parkeringsplatsen. Då skulle man få en överblick av området i sin helhet och en förståelse för området med domarringen mm som är svårt att nå för alla.

Grönehög: Gravhögarna ligger i direkt anslutning till E: 6 an vilket gör att man redan från parkeringen kan få en överblick av området och gravarnas storlek. Gravhögarna och det omgivande fornlämningsområdet omfattar ett nästan hjärtformat område som utbreder sig i nordvästlig riktning.

- Stigen är en upptrampad smal grässtig som sträcker sig från parkeringen fram till en promenadslänga vid skogsbrynets början över själva Grönehög och mellan gravarna. Stigen som löper över största högen är väl upptrampad och har använts under lång tid.

En gångväg som uppfyller tillgänglighetsbehoven är möjlig att anordna fram till fornlämningsområdets gräns. Därefter gör man ingrepp i fornlämningen om man skulle tillgängliggöra stigen. Det gäller att på ett bra sätt tillgodose behoven både för tillgängligheten och för bevarandet av kulturmiljön. En kombinerad vil- och informationsplats skulle kunna anordnas vid fornlämningens gräns, så nära högen som möjligt. Då skulle flera kunna uppleva gravhögens monumentalitet på nära håll.

Gravfält med domarring mm Fornlämningsområdet är högt beläget och omfattar ett flertal olika gravtyper som domineras av den majestätiska domarringen. Domarringen användes som en kuliss under 1990-talet för ett välbesökt teaterspel inspirerat av bronsålderns hällristningar. Domarringens mystik och känslomässiga lockelse på en intresserad allmänhet gav domarringen en delvis ny betydelse i ett nytt sammanhang.

- Gångvägen till gravfältet på höjden är brant och lång. Gångvägen skulle kunna förbättras med nytt underlag och tydligare orienteringsmarkeringar utmed vägen från parkeringen, vilket skulle förbättra för många att ta sig fram till domarringen. För rullstolsanvändare med manuell rullstol förbättrar detta dock inte för framkomlighet ens med assistans. Eventuellt förbättras förutsättningarna för personer som

använder eldriven rullstol. En ledstång utmed de branta partiet skulle underlätta för många att ta sig uppför backen.

Det är svårt att hitta något alternativt förslag till en bättre och framkomligare väg till fornlämningarna på höjden. En ny vägsträckning i t ex områdets sydöstra del skulle inte vara möjlig att genomföra utan omfattande ingrepp i bl a de fossila åkrarna. Även i denna del är markens lutning relativt stor. Markåtgärder i denna del skulle få negativa konsekvenser för fornlämningen och kan inte betraktas som ett alternativ för förbättrad tillgänglighet.

7. Slutsatser

Inom ramarna för projektet "Tillgänglig kulturmiljö" har framarbetats en modell och metod som ett verktyg i syfte att definiera tillgänglighetsbehoven och förutsättningarna för tillgängliggörande i relation till de kulturhistoriska värdena i enskilda kulturmiljöer som kyrkor och fornlämningar. Det är viktigt att definiera behoven och förutsättningarna i ett tidigt skede för att undvika fokusering av enskilda behov som bara rör t ex fysisk framkomlighet eller specifika antikvariska frågeställningar. Det är först när de samlade behoven i miljön är redovisade som man kan gå vidare och som nästa steg diskutera hur de skulle kunna lösas. Inventeringsmodellen beaktar tillgänglighetsbehoven för att komma till, komma in, orientera sig, vistas i och ta del av verksamhet. Målet är att så många som möjligt ska kunna besöka och uppleva kulturhistoriska miljöer.

En kyrka, en klosterruin och ett fornlämningsområde har inventerats och resultatet har därefter analyserats ur tillgänglighets- respektive bevarandeperspektiv med utgångspunkt i vad som kan anses vara möjligt, rimligt och lämpligt. Metoden definierar enbart behoven och förutsättningarna. En efterföljande handlingsplan förutsätter diskussioner mellan verksamheten, brukare och antikvarisk kompetens. I detta skede är det särskilt viktigt med lyhördhet mellan företrädande parter för olika intresseområden. Metoden omfattar ett stort antal inventeringsuppgifter eftersom det är många behov som ska täckas in. Metoden har många fördelar eftersom den tydliggör olika krav och behov som måste mötas i en gemensam analys. Det är en förutsättning för en översyn av samtliga tillgänglighetsbehov och utgör en grund för prioritering av tillgänglighetsåtgärder. Kyrkorna och vissa byggnadsminnen är byggnader som omfattas av föreskrifter för tillgänglighetsåtgärder enligt vad som definierats som "enkelt avhjälpna hinder" av Boverket. Det som ur tillgänglighetsperspektiv betraktas som enkelt avhjälpna hinder innebär enligt KML ofta särskilt tillstånd med krav på anpassning, utformning m.m. Det är särskilt viktigt att det finns ett redskap för att definiera vilka behov som behöver åtgärdas och hur detta kan göras i relation till den kulturhistoriska miljön. Först efter en analys och sammanställning av olika behov kan en handlingsplan för tillgänglighetsåtgärder i t ex en enskild kyrka utarbetas. Modellen och inventeringsmetoden kan nu prövas, värderas och utvecklas vidare i praktisk handling.

I arbetet med tillgängliga kulturmiljöer väcks många frågeställningar, som handlar om att ur ett lokalt, regionalt respektive nationellt perspektiv se över t ex lagstiftning, handlingsplaner och verksamhetsmål. Kulturmiljövårdssektorn måste ställa sig frågan om hur vi själva kan vara pådrivande i arbetet med förbättrad tillgänglighet. Genom

att sektorn aktivt arbetar med frågan kan vi även bidra till utvecklingen av kulturmiljöanpassade tillgänglighetsåtgärder. Behoven av tillgänglighet är en av vår tids största och mest angelägna frågor och handlar inte om tillfälliga behov och reversibla lösningar. Kyrkor och fornlämningar är en del av det kulturarv kulturmiljövården delvis ansvarar för. Det behövs strategier och målformuleringar för hur sektorn kan bidra till att förbättra tillgängligheten i våra kulturmiljöer.

För det regionala kulturmiljövårdsarbetet bör vi formulera förslag till åtgärder så att tillgängligheten integreras i vår verksamhet. Exempel på sådana åtgärder är följande:

- Länets mest framträdande fornlämningar bör tillgängliggöras så långt det är möjligt. En inventering av iordningsställda fornlämningar bör göras för att kunna upprätta handlingsplaner för tillgängligheten. Man bör även se över vilka typer av tillgänglighetsåtgärder som kan utföras i samband med vård- och skötselåtgärder vid fornlämningen. Tillgängligheten bör vara en urvalsfaktor liksom kraven på höga kulturhistoriska och pedagogiska värden då en fornlämning iordningsställs som besöksmiljö.
- I samband med tillgänglighetsfrågor i kyrkor bör kulturmiljövårdssektorn kunna informera om hur behoven för att komma till, komma in, ta del av verksamheten kan definieras enligt föreslagen inventeringsmodell. Inventeringsmallarna ska finnas att tillgå på Länsstyrelsens och Västra Götalandsregionens hemsidor.
- Inventeringsmodellen i denna rapport har särskilt anpassats för kyrkor och fornlämningar, men borde även kunna användas för vissa typer av byggnadsminnen. Eftersom en del byggnadsminnen är lokaler dit allmänheten har tillträde ska de tillgängliggöras så långt det är möjligt enligt t ex Boverkets föreskrifter om tillgänglighet. En inventering av dessa byggnadsminnen bör utföras och fastighetsägare bör särskilt informeras om frågeställningar som rör verksamhet, tillgänglighet och hur de kan förenas.

8. Sammanfattning

Alla kulturmiljöer har olika förutsättningar för att vara tillgängliga för människor med olika funktionshinder. Det som kan betraktas som en bra lösning i en särskild kulturhistorisk miljö kanske inte är lämplig i en annan miljö. Det finns ofta en tendens att i ett alltför tidigt skede resonera kring konkreta tillgänglighetsförslag innan behoven har definierats. Tillgängligheten är tillgodosedd först när behoven att komma till, komma in, orientera sig, vistas i och ta del av verksamhet har uppfyllts.

Först genom en gemensam kunskap hos verksamhet, brukare och myndighet om vad som menas med tillgänglighet för personer med olika svårigheter är det möjligt att inventera en aktuell kulturmiljö. De definierade tillgänglighetsbehoven måste även sättas i relation till de kulturhistoriska värdena. Det förutsätter antikvarisk kompetens för bedömning av den enskilda kulturmiljöns förutsättningar. Genom att dessa olika perspektiv kan mötas och utvärderas kan förslag till gemensamma lösningar växa

fram. Genom att tillgängliggöra för människor med funktionsnedsättningar förbättras tillgängligheten även för andra grupper t ex besökare med barnvagn och äldre.

”Tillgänglig kulturmiljö” är ett utvecklingsprojekt med ekonomiskt stöd från Riksantikvarieämbetet med Länsstyrelsen Västra Götaland som projektansvarig och Västra Götalandsregionen som samarbetspart. Handikapprörelsen i länet har deltagit i arbetet. Syftet med projektet ”Tillgänglig kulturmiljö” har varit att utifrån de behov som personer med svårt att höra, svårt att se, svårt att bearbeta och tolka information, svårt att tåla vissa ämnen samt svårt att röra sig har och utifrån kulturmiljöns förutsättningar utveckla en modell och metod för tillgängliggörande av kulturmiljöer som kyrkor och fornlämningar. Modellen är tänkt som ett stöd för planering och genomförande av åtgärder som ökar tillgängligheten till kyrkor/fornlämningar/byggnadsminnen. Utgångspunkten är integrering av handikapperspektivet där inventering och samråd är en viktig del i processen. I samrådet deltar verksamheterna, den antikvariska kompetensen, Länsstyrelsen samt eventuellt även arkitekt. Ett mål formuleras utifrån nulägesbeskrivningen som innefattar en samlad bedömning baserad på inventerade behov, lokala förutsättningar och lagstiftning. Därefter görs prioriteringar och en handlingsplan antas. Varnhems kyrka och klosterruin samt fornlämningsområdet Blomsholm har använts som studieobjekt för inventering enligt metoden.

Vi har långt kvar innan vi kan säga att vi har ett tillgängligt samhälle. De statliga samhällssektorerna har ett sektorsansvar för att de handikappolitiska målen ska uppfyllas. För kulturmiljövårdssektorn innebär det att vi arbetar aktivt för ett kulturarv tillgängligt för besökare med funktionshinder och att vi aktivt medverkar till att välja sådan anpassning som samspelar med kulturmiljön. För detta krävs bl a kunskap och en bemötande attityd. Tillgänglighet i kulturmiljöer handlar inte om tillfälliga lösningar och reversibla åtgärder. Tillgängligheten är ett uttryck för vår tid och vår vilja att öppna kulturmiljöerna för alla. Det är ofta svårt men inte omöjligt att förena tillgänglighet med varsamhet. Det är inte fråga *om* utan *hur*.

Vi har lagar och föreskrifter som syftar till att skapa förutsättningar för såväl ett tillgängligt samhälle som bevarade kulturmiljöer. Dessa behov går ofta att förena men hamnar ibland i ett motsatsförhållande till varandra. Kulturminneslagen ger utrymme för olika tolkningar om vad och vilka åtgärder som påverkar det kulturhistoriska värdet negativt. En särskild utredning skulle behöva se över denna målkonflikt och hur tillgänglighetsfrågor särskilt skulle kunna beaktas i kulturmiljöer. Byggnader och miljöer har förändrats över tid och representerar ofta flera tidsskikt som förstärker upplevelsen av miljön och ger den kontinuitet. För att bevara och förmedla kunskap om en kulturmiljö är en av förutsättningarna att så många som möjligt får tillgång till miljön.

Den modell och metod som presenteras i denna rapport uppmärksammar tillgänglighetens alla delar och lyfter fram vikten av det gemensamma ansvaret för besökaren liksom för kulturmiljöns bevarande.

9. Litteraturlista

Boverkets byggregler. Boverkets författningssamling 1998:38, Boverket 1998

Boverket. Boverkets föreskrifter och allmänna råd av enkelt avhjälpda hinder till och i lokaler dit allmänheten har tillträde och på allmänna platser; beslutade 30 oktober 2003; BFS 2003:19, HIN 1

Boverket. Enklare utan hinder, Boverket, Publikationsservice, Karlskrona. 2005.

BVL (SFS 1994:847), Lagen om tekniska egenskapskrav på byggnadsverk m m

Edenheim, Ralf och Rosell, Ingrid. Varnhems klosterkyrka, Sveriges kyrkor, Stockholm 1982

Forssén, Axel. Svenska fornminnesplatser, Varnhem. Wahlström och Widstrands förlag. Stockholm 1928

Gustafsson, Anders och Karlsson, Håkan. Plats på scen, Uddevalla 2004

Handikappkommittén, Västra Götalandsregionen. Människor med funktionshinder i Västra Götaland, 2005

Karlsson, Jan O M och Sigsjö, Ragnar. Varnhems klosterkyrka, ruinerna, museet. Varnhems församling 1987

Länsstyrelsen Västra Götaland. Blomsholm – 2000 år av händelser

Länsstyrelsen Västra Götaland, Västra Götalandsregionen. Naturreservat, Riktlinjer och standard för tillgänglighet för personer med olika funktionshinder. Beslutat av Handikappkommittén, Västra Götalandsregionen och Länsstyrelsen den 4 juni 2003

Nordiska ministerrådet. Museer för alla – i Norden, Århus 2001

Plan - och Bygglagen. PBL, SFS 1987:10, ändrad 1994:852

Regeringen. prop. 1999/2000:79. Från patient till medborgare - en nationell handlingsplan för handikappolitiken

Riksantikvarieämbetet. Kulturhistorisk karakterisering och bedömning av kyrkor- en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan. Borås 2002

Riksantikvarieämbetet. Kulturarvsturism, Strategi 2005-200.

Siré, Elena. Varsam tillgänglighet, Svensk Byggtjänst 2001

Svensson, E. Bygg ikapp handikapp 2001

SINTEF bygg og miljø, avdeling Arkitektur og Byggeteknikk, 2001

Västra Götalandsregionen. Förmedlingsteknisk tillgänglighet till utställning och scenkonst, kulturnämnden 2002

Västra Götalandsregionen. Plan för Handikappfrågor år 2005 – 2007, RS § 268/2004

Västra Götalandsregionen. Riktlinjer och standard för fysisk tillgänglighet för personer med olika funktionshinder, RS § 206/2001, FN § 41/2004

**LÄNSSTYRELSEN
VÄSTRA GÖTALAND**

